

Abstract

This paper seeks to examine the left-wing cultural radicals of the interwar period in Denmark; figure out who the cultural radicals were, and in what ways they sought to oppose fascism and offer critique. In this context this paper will investigate and analyze two publications, that the cultural radicals used to convey their thoughts and opinions on worldly and national affairs: *Aandehullet* (1933-1934) and *Kulturkampen* (1935-1939). These journals were picked specifically because they contain a wealth of antifascist materials and writings, as they were a direct result of the Nazi takeover of Germany in 1933. The paper concludes that the cultural radicals were a loosely connected set of leftwing intellectuals, whose opinions concerning social democracy and communism varied greatly. They were, however, united in their rejection and resistance towards fascism – both internationally in relation to fascism in Germany and Spain, as well as against the possibility of fascist ingression in Denmark.

KULTURKAMP

Fagmodulsprojekt i historie

Forår 2021

Studienummer og navn på studerende:

68084 - Aksel Stechmann

66710 - Jonas Neerup-Jensen

68171 - Katharina Bakkestrøm Skallerup

Vejleder:

Hannibal Munk

Indholdsfortegnelse

Problemfelt	4
<i>Problemformulering</i>	<i>6</i>
Arbejdsspørgsmål	6
Begrebsafklaring.....	7
Metode	7
<i>Forskningslitteratur.....</i>	<i>7</i>
Revolutionær humanisme (1982)	8
Mod fascisme og krig! (1983)	8
30'ernes venstreorienterede tidsskrifter (1980)	9
<i>Selektion</i>	<i>9</i>
<i>Hvorfor tidsskrifter?</i>	<i>11</i>
Aandehullet	12
Kulturkampen.....	14
<i>Hvem var de kulturradikale?</i>	<i>14</i>
Historisk undersøgelse	17
<i>Splittelse i arbejderbevægelsen</i>	<i>17</i>
<i>Danmarks tradition for neutralitet</i>	<i>20</i>
Analyse.....	22
<i>Kritik af nazisterne</i>	<i>22</i>
Delkonklusion	27
<i>Fascismen i Danmark.....</i>	<i>28</i>
Delkonklusion	32
<i>Regerings- eller systemkritik?</i>	<i>32</i>
Delkonklusion	36
<i>Delkonklusion: Hvem læser Aandehullet og Kulturkampen?</i>	<i>37</i>
Konklusion.....	38
Litteraturliste.....	40
<i>Bøger:</i>	<i>40</i>
<i>Journaler:.....</i>	<i>40</i>
<i>Kilder.....</i>	<i>41</i>
<i>Hjemmesider:</i>	<i>41</i>

Problemfelt

Første verdenskrig efterlod et svækket Europa, og en bitter fornemmelse blandt krigens deltagerlande. Den tabende side stod overfor enorme krigsskadeserstatninger og afståelse af territorier, mens sejrherrene følte at de havde opnået ringe gevinst, set i lyset af umådelige tab¹. Med indsættelsen af spæde liberale demokratier i flere lande som følge af krigen, dannedes der et grundlag for social ustabilitet i kobling med de svære økonomiske og sociale problemer der var i tiden. Med stor splittelse på venstrefløj i flere lande, og ringe tiltro til de liberale, opstod der et politisk tomrum, og hos mange et ønske om en stærk, autoritær ledelse. Dette blev grundlaget for fascismen, som ville vinde indpas i store dele af Europa². Set i lyset af økonomisk krise og politisk tumult, vendte Tyskland sig mod Adolf Hitler, som med sin nationalromantiske retorik lovede en national genrejsning. Nazipartiet fik på demokratisk vis magten den 30. januar 1933, og begyndte kort tid efter at gennemføre frihedsberøvende, antidemokratiske og diskriminerende tiltag i det store tyske rige³.

I Danmark opstod der, på trods af en forholdsvis lang tradition for demokratisk parlamentarisme, frygt for fascismen. Socialdemokratiet havde stor folkelig opbakning i størstedelen af mellemkrigstiden, og partiet blev som følge af dens mere bredtfavnende politiske kurs, stillet under kritik fra mere yderligtgående venstreorienterede⁴. Socialdemokratiet blev i denne periode et mere midtsøgende folkeparti i deres alliance med de borgerlige, hvortil et samarbejde med de mere radikalt venstreorienterede partier ikke kunne udføres. Nogle mente, at splittelsen i arbejderbevægelsen ville muliggøre fascismen i Danmark: "ifølge den socialdemokratiske analyse af fascismens opkomst aktiverer de kommunistiske metoder borgerskabet og driver det i armene på fascismen"⁵. Socialdemokratiet blev kritiseret for at have taget en mere borgerlig højredrejning - som under Kanslergadeforliget. Denne kritik blev blandt andet formuleret af personer indenfor strømningen kulturradikalisme, som særligt i 1930'ernes Danmark kritiserede aspekter af både dansk, europæisk og global kultur og politik.

Begrebet *kulturradikale* og *kulturradikalisme* er et eftertidens navn for et netværk af venstreorienterede og intellektuelle meningsdannere, kunstnere og politikere i mellemkrigstiden. Mens kulturpolitik var en betydningsfuld dimension af det kulturradikale

¹ Kershaw, 2015, s. 90-92

² Kershaw, 2015, s. 183-184

³ Kershaw, 2015, s. 283-291

⁴ Nielsen, 1983, s. 10

⁵ Nielsen, 1983, s. 13

projekt, vil dette projekt af interesse-mæssige årsager begrænse sig til at beskæftige sig med deres ideologipolitik. Særligt i tidsskrifter eller i dagspressens satire-tegninger har de kulturradikale rettet deres opgør mod fascismen, nationalismen og reaktionære i Europa samt talte ind i progressivitet. Alt imens de i tidsskrifterne førte en semi-organiseret intellektuel modstand mod de reaktionære, foregik der sideløbende debat og kamp på den kulturradikale hjemmefront. Denne gruppe af mennesker dyrkede deres forskelligartede standpunkter i bladenes mange debatter.⁶

Ikke kun den danske regering og stat stod til kritik fra de kulturradikale, men også den voksende europæiske reaktionære fascisme og særligt den tyske trussel – nazismen. Imens regeringen Stauning II videreførte den danske tradition for neutralitet, underlagde den danske presse sig selvcensur efter opfordringen af generalkonsulatet i Flensborg. Den nazistiske regering havde bemærket “Uvenligheder” i den danske presse. Efter opfordringen henstillede udenrigsminister P. Munch (1870-1948) den danske regering at indstille al kritik og satire af nazismen i de danske blade.⁷ Regeringens neutralitetspolitik medførte en nedlukning af tidsskriftet *Aandehullet* i 1934; et kulturradikalt tidsskrift som var opstået med det formål at modstå fascismen, og som nægtede den selvcensur, som den danske trykkepresse lod sig underlægge. Året efter opstod *Kulturkampen*, hvis forfattergalleri overvejende bestod af *Aandehullets* tidligere bidragsydere, der fortsat bekendtgjorde sig på sin antifascistiske modstand og krav på ytring og frihed.

Vi interesserer os for billedet af denne fragmenterede intellektuelle bevægelse, der modstod både censur og fascisme, og som voksede ud af en skelsættende periode i dansk, europæisk og global historie. Kan de kulturradikale siges at udøve modstand mod fascismen i de udvalgte tidsskrifter? Og er det meningsfuldt at omtale dette netværk af mennesker som en ideologisk enhed?

⁶ Både Otto Gelsted, medlem af DKP, og Hartvig Frisch, socialdemokratisk politiker, er beskrevet som værende kulturradikale, på trods af det brede spænd i deres ideologiske opinion og kritik af både stat og regering.

⁷ Depeche fra Berlin 1933, 20 marts 1933, Udenrigsministeriets depecher 1918-1945

Problemformulering

Med udgangspunkt i interessen, som er beskrevet i problemfeltet, vil vi undersøge hvordan de kulturradikale formulerede antifascistisk opinion såvel som kritik af regeringen med løbende overvejelser om angivelig ensartethed og modstand. Vores problemformulering lyder således:

Hvordan har de kulturradikale formuleret regeringskritik og antifascistisk opinion i mellemkrigstiden, og hvordan?

Arbejdsspørgsmål

Vores udgangspunkt for dette projekt har været en interesse i antifascisme i Danmark under mellemkrigstiden. Denne oprindelige interesse skinner igennem i vores analyse, som i høj grad beskæftiger sig med antifascistisk opinion. Under litteratur- og empirisøgningen har vi fundet vores empiri, som har bidraget til vores viden på emnet kulturradikalisme. Den viden har skubbet os i en mere kildestyret retning, der, sammen med vores konteksthistoriske forhåndsviden, har præget vores projekt og arbejdsspørgsmål. I denne forbindelse har vi interesseret os for de kulturradikales skrivelser om den danske arbejderbevægelse, dansk udenrigspolitik, censur og intellektuel modstand.

Vi har derfor, desuden vores problemformulering, arbejdet ud fra følgende spørgsmål:

- Hvem er de kulturradikale og hvilke modtagere rettes teksten mod?
- Hvordan positionerer de kulturradikale sig overfor regeringen Stauning II?
- Hvad kritiseres Tyskland for?
- Er Danmark, ifølge de kulturradikale, truet af fascismen?

Ved hjælp af disse arbejdsspørgsmål besvarer vi vores problemformulering i analysen af vores empiri. Vores analyse vil derfor fremgå opdelt i afsnit, der beskæftiger sig med de forskellige dele af vores undren og interesse.

Begrebsafklaring

I dette projekt benytter vi os af begreberne 'kulturradikale' og 'kulturradikalisme', som for første gang blev brugt af litteraturprofessoren Elias Bredsdorff i 1955. Bredsdorff benyttede begrebet kulturradikal i to kronikker i *Politiken*, hvor han brugte begrebet til at omtale venstreorienterede samfundskritikere i mellemkrigstiden⁸. Begrebet har siden Bredsdorff først benyttede det vundet popularitet, og er derfor det udtryk der i dag bruges til at omtale strømningen af kritiske venstreorienterede i Danmark under mellemkrigstiden. Der er dermed tale om en retrospektiv klassificering, som derfor ikke optræder i selve kildematerialet fra tiden, men som vi i denne opgave benytter som en overordnet term.

De kulturradikale var ikke nogen homogen gruppering med formelt medlemskab eller en bestemt ideologisk kurs, men bestod af venstreorienterede intellektuelle med vidt forskellige positioner. På trods af dette store spænd var de kulturradikale i stor grad samlet om at udgive kritik overfor det verserende kulturpolitiske liv. De var desuden samlet i deres holdninger til den reaktionære bølge, som de anså som en faretruende ideologisk tilstedeværelse. De individuelle bidragsydere havde forskellige opfattelser, og var nødvendigvis ikke enige fra artikel til artikel. Denne forskelligartethed vil blive undersøgt i analysen.

Begreberne kulturradikale og kulturradikalisme er derfor ret løse betegnelser, som vi intet mindre finder nyttige i vores arbejde med tiden og problemstillingen. Begreberne giver os netop mulighed for at omtale og arbejde med den brede skare af intellektuelle venstreorienterede under mellemkrigstiden. Vi vil i denne rapports analyse gøre os overvejelser om deres forskelligheder. Grundet de kulturradikales divergerende politiske ståsteder, vil vi være opmærksomme på at undersøge de enkelte bidragsyders person i vores kildearbejde. Dette vil fremgå af afsnittet 'Hvem var de kulturradikale?'

Metode

Forskningslitteratur

Dette afsnit vil præsentere de værker der har været centrale for vores forståelse af kulturradikalisme. Samtidigt, har værkerne været med til at præge vores undren og derved dette projekts omfang, hvilket vil blive belyst foruden.

⁸ Bredsdorff, 1955

Revolutionær humanisme (1982)

Revolutionær humanisme er en bog, der består af en samling uddrag af artikler fra en række forskellige venstreorienterede blade fra 1930-1940'erne, kompileret af Elias Bredsdorff. Bredsdorff var selv en aktiv debattør og skribent på venstrefløjen under tiden, som har bidraget til fem af bladene der præsenteres i bogen: Plan (1932-1935), Vi Gymnasiaster (1929-1940), Kulturkampen (1935-1939), Clarté (1936-1943) og Nordeuropa (1938-1939). Bogen har henblik på at fremhæve og præsentere kerneværdierne hos dem, som han senere ville kalde for kulturradikale, og benytter hovedsageligt artiklerne til at fremvise den antifascistiske agenda, som de havde tilfælles. Kapitlerne i bogen er opsat efter hvert blad⁹, og der gives et oprids af både baggrundshistorie, formål og indhold for det enkelte blad i hvert kapitel. Bogen er udgivet årtier efter selve tidsskrifterne, og har til hensyn at give et historisk overblik over mellemkrigstidens kulturradikale strømning, og vi har derfor i stor grad har benyttet bogen til baggrundslæsning. Hertil er det værd at nævne at det er meget muligt, at der forekommer en vis tendens fra Bredsdorff i hans udvalg af materiale og emner, eftersom han selv deltog aktivt i det kulturradikale projekt. Bredsdorff fortæller selv i bogens forord, at han af disse grunde ikke kan påkalde sig fuld objektivitet og uafhængighed, selvom han har forsøgt at give en forholdsvis upartisk fremstilling af tidsskrifterne¹⁰. Under alle omstændigheder har vi fundet det gavnligt at læse bogen, eftersom den giver os et groft helhedsbillede over perioden og tidsskrifterne, som kan være vanskeligt at finde hos én, der ikke har haft så nært et forhold til emnet.

Mod fascisme og krig! (1983)

Annelise Bach Nielsens¹¹ speciale fra Københavns Universitet "*Mod fascisme og krig!*" tager udgangspunkt i den europæiske politiske scene i 1928-1933 med henblik på alliancer og brud mellem socialdemokrater, socialister, kommunister og borgerlige i samspil med den voksende fascistiske tilstedeværelse i Europa. Fokusset på konstellationen af politiske partier, bevægelser og organisationer i Nielsens afhandling har bidraget til vores egen forståelse af udviklingen i den danske venstrefløj. Trods denne afhandling ser på tidens politiske sammenslutninger på et paneuropæisk niveau, har læsningen vist sig nyttig. Læsningen af

⁹ Eksempelvis kapitlet "Monde 1928-1931" (Bredsdorff, 1982, s. 6)

¹⁰ Bredsdorff, 1982, s. 5

¹¹ Leveår kendes ikke

dette værk foregik i en tidlig fase af dette projekt, og har derfor fra starten gjort os opmærksomme på hvordan de flere forskellige politiske standpunkter opererer indenfor samlebetegnelsen kulturradikale. Denne læring afspejles i arbejds spørgsmålene og problemfeltet, og har desuden været brugt som litteratur til vores afsnit om splittelse i arbejderbevægelsen.

30'ernes venstreorienterede tidsskrifter (1980)

Carl Erik Bay¹² er litteraturforsker, og hans udgivelser berører emner såsom kunst, litteratur og det danske samfund i mellemkrigstiden - herunder kulturradikalisme. Bays artikel blev oprindeligt udgivet i publikationsserien *Bogvennen* i 1980. Artiklen *30'ernes venstreorienterede tidsskrifter* har fungeret som en umiddelbar præsentation af en række tidsskrifter; mange som også bliver præsenteret i Bredsdorffs *Revolutionær Humanisme*. Bays artikel berører kun kort *Aandehullet* og *Kulturkampen*, hvor der optræder en bekræftelse af, at de er to særligt antifascistiske tidsskrifter. Som en introducerende bemærkning til de to tidsskrifter, berører Bay deres "salonkommunistiske" stempling.¹³ Denne kommentar optræder også om P.H. i *Revolutionær Humanisme*. Efter vi er blevet gjort opmærksomme på kritikken af nogle af bidragsydernes økonomiske position relativt til deres udtrykte politiske sammenslutning, har vi ønsket at undersøge hvem tidsskrifterne reelt var skrevet af og henvendte sig til. Trods dette spørgsmål ikke vil definere problemet af dette projekt, har vi alligevel fundet det aktuelt for at forstå vores kildemateriale. En undersøgelse af dette vil derfor fremgå af afsnittet 'Hvem var de kulturradikale?'

Selektion

Vores empiri er udvalgt med henblik på de dele af *Aandehullet* og *Kulturkampen*, der beskæftiger sig med mellemkrigstidens ideologiske spændinger og problemstillinger. Vi har specifikt valgt at arbejde med disse to tidsskrifter, eftersom de ud af mellemkrigstidens kulturradikale redaktioner besidder størstedelen af det antifascistiske materiale. Her har vi haft kig på de artikler der fremviser den stillingtagen overfor fascismen, som redaktionerne på tidsskrifterne tog, både på national og international plan. Hertil har vi specifikt haft kig på

¹² Leveår kendes ikke

¹³ Bay, 1980, s. 84

kulturradikale reaktioner overfor fascismen i Spanien og Tyskland. Vi har desuden undersøgt Socialdemokratiet og den danske regerings måde at omgå fascismen og de fascistiske styrer på, samt partiet og regeringen i al helhed.

I forhold til vores udvalg af empiri fra *Kulturkampen*, har vi til dels været begrænsede. Det var kun muligt for os at få fat i - og arbejde med - en antologi af tidsskriftets artikler udvalgt og kompileret af Ole Grünbaum (1945-) og Henrik Stangerup (1937-1998). Antologiens formål er i høj grad at præsentere et bredt udsnit af emner og artikler, som tidsskriftet beskæftigede sig med, og antologiens henblik har derfor ikke udelukkende været på *Kulturkampens* antifascistiske og regeringskritiske materiale. Dette betyder, at det ikke er alle tidsskriftets artikler, som er af interesse for dette projekt, der var os tilgængelige, men kun udvalgte eksempler som Grünbaum og Stangerup fandt relevante. Som det nævnes på første side, har Grünbaum og Stangerup udeladt at inkludere artikler, som de kun mente havde tidstypisk interesse. Formålet med antologien var derfor at præsentere emner og artikler fra 1930'erne, som redaktørerne mente der til stadighed havde relevans dengang antologien blev udgivet i 1968¹⁴. Det er også væsentligt at billedmaterialet fra tidsskriftet i stor grad er udeladt, med få undtagelser. Illustrationerne var en stor del af det helhedsbillede som tidsskriftet gav, men som Bredsdorff¹⁵ skrev i introduktionen, uden videre forklaring, var det desværre ikke muligt at medtage en større del af billedmaterialet¹⁶. Dette har derfor betydet, at vi ikke har kunne arbejde med tidsskriftet i dets originale opsætning, eller haft adgang til dets fulde materiale. Havde vi haft det fulde materiale tilgængeligt, er det muligt at vi havde undersøgt andre punkter og sluttet andre konklusioner end hvad vi i sidste ende endte med. Desuden, spiller dette ind på vores beslutning om at fokusere analysen på artiklerne og ikke billedmaterialet.

I modsætning til *Kulturkampen*, havde vi adgang til alle hæfter af *Aandehullet* i deres oprindelige form, og havde derfor fuld mulighed for at udpege artikler og arbejde med bladet i dets fulde omfang. Det er derfor kun fra *Aandehullet* hvor vi har de billeder, som vi i vores analyse beskæftiger sig med. Vi inkluderer billedmaterialet når det optræder i *Aandehullet*, men udfører ikke tekstanalyse af billederne, da det ellers ville medføre en ulige analyse af de to tidsskrifter.

¹⁴ Kulturkampen, 1968, s. 7-8

¹⁵ Bredsdorff skrev introduktionen til antologien *Kulturkampen*

¹⁶ Kulturkampen, 1968, s. 21

Hvorfor tidsskrifter?

Udgangspunktet for empirisk søgning i dette projekt har været grundet i ønsket om at finde kilder til kritik af regering og fascisme fra d. 30. januar 1933 indtil krigens begyndelse. Da Hitler kom til magten, skete der en intensivering af den antifascistiske indsats fra de kulturradikale; en tendens der var ulig resten af Danmark, som lod sig underlægge selvcensur. Vi har valgt at undersøge tidsskrifter, fordi “[...] tredivernes venstreorienterede tidsskrifter, som udgjorde en væsentlig del af den anti-fascistiske opposition i Danmark.”¹⁷ er eksemplariske for vores undren.

Det er dog værd at nævne, at disse tidsskrifter var karakteriseret af ideologipolitik såvel som kulturpolitik. De to koncepter blev sammenbundet af kritik, og af progressive og venstreorienterede refleksioner i denne forbindelse. Et eksempel på sammenblandingen ses eksempelvis i Poul Henningsens (1894- 1967) *Hvad med kulturen?* (1933), som dog er en debatbog frem for et tidsskrift. Det følgende uddrag om impressionisme og tidens nyfundne dyrkelse af uberørt natur, illustrerer måden hvorpå de kulturradikales kulturpolitik var indlejret i politiske diskussioner:

“Reaktionens modtræk blev den ene halvdel af naturfredningens program, støttet stærkt af socialdemokratiet, dels paa grund af instinktiv konservatisme i naturopfattelsen som i alle andre kulturspørgsmaal - og dels paa grund af den anden halvdel af programmet, som er rigtig og demokratisk: Befolkningens adgang til skov og strand.”

Poul Henningsen, 1933¹⁸

Vi har dog forud for analysen valgt at afgrænse undersøgelsen til kritik og antifascisme, og ikke beskæftige os med kulturpolitik, som den kommer til udtryk i vores udvalgte artikler. Det skyldes at vores interesse danner grundlag for vores udvælgelse af empiri. Vi vil stadig inkludere tegningerne, som de optræder i de udvalgte artikler, med henblik på hvordan de komplimenterer pointerne.

De tidsskrifter som vi har valgt, beskæftiger sig i mindre grad med kulturpolitik og i højere grad med ideologiske diskussioner og antifascisme. Det følgende citat fra Bays artikel *30'ernes venstreorienterede tidsskrifter*¹⁹ understrege ovenstående pointe:

¹⁷ Bay, 1980, s. 77

¹⁸ Henningsen, 1933, s. 12

¹⁹ 1980

“*Aandehullet* (1933-34) og *Kulturkampen* (1935-39). Disse to kulturradikale tidsskrifter blev på grund af deres anti-fascistiske indstilling stemplet som “salon-kommunistiske.” *Aandehullet* var en slags forløber for dannelsen af en egentlig bred anti-fascistisk organisation (...). Denne sammensætning manifesterede sig i fremkomsten af temanumre, f.eks. om den spanske borgerkrig, Sønderjylland og kvindens sociale ligestilling.”

Carl Erik Bay, 1980²⁰

Som Bay bringer op, kan den klare antifascistiske opinion i disse tidsskrifter opfattes som en tidlig organisering af dansk intellektuel modstand af fascismen. De kulturradikales antifascisme og modtagerne af tidsskrifterne samt hvordan denne modstand formuleredes, vil blive undersøgt senere i rapportens analyse.

Disse overvejelser har ledt os til at udvælge vores empiri, som vil blive præsenteret nedenunder.

Aandehullet

Aandehullet var et tidsskrift som blev udgivet i 1933 og 1934. I alt udkom tre blade: det første i oktober 1933, det andet i februar 1934 og det sidste i sommeren 1934. Tidsskriftet var ikke ment til at udkomme som abonnement og i stedet bestræb redaktionen sig på kun på at udgive “når det har noget på hjertet”²¹. I praksis udkom det dog med omkring fem måneders mellemrum. *Aandehullet* gav i begyndelsen af sit første hæfte til kende, at det ikke ville selvcensurere. Bladet skulle stå som modsætning til den store del af den skandinaviske presse, der ifølge redaktionen på *Aandehullet* havde “ladet sig lamme af Frygten for at støde Magt-haverne i Tyskland”.²² Dertil ville *Aandehullet* heller ikke lade sig kue af frygten for, at bladets udgivelser ville provokere nazisterne til at skade venstreorienterede tyskere, eftersom ikke-nazistiske tyskere før havde gået vidt for at undgå forfølgelse, for alligevel at blive mishandlet. Derfor var det for *Aandehullet*s redaktions side ligegyldigt at forsøge at formilde sine budskaber.²³ Det stærkeste udtryk for, at *Aandehullet* ikke holdt tilbage i sin kritik og deciderede hån af nazisterne, findes i bladets satiretegninger.

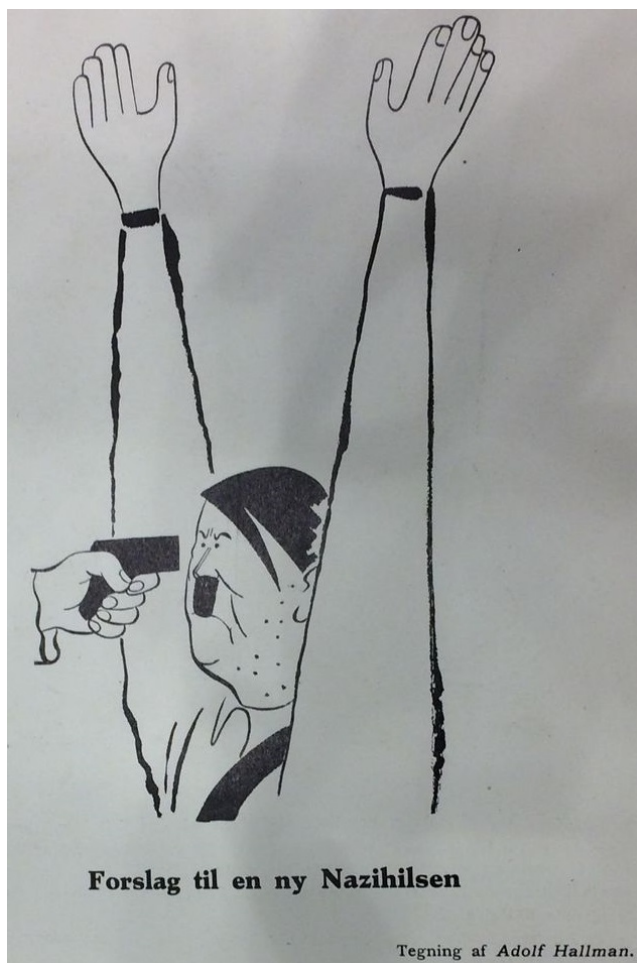
²⁰ Bay, 1980, s. 77

²¹ Bendix, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 2

²² Bendix, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 2

²³ Bendix & Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 2-3

Til eksempel, kan man i et af hæfterne finde en satirisk tegning der hedder “Forslag til en ny Nazihilsen”, der skildrer en karikeret Adolf Hitler med en pistol for ansigtet og armene i vejret. Tegningen ses nedenunder.

Bladets primære mission var at kritisere nazismen. Alle tre hæfter har antinazistiske artikler, og det første blad er i sin helhed dedikeret til kritik af nazismen. Men ud over fascisme og nazisme har senere blade også talt om racismen i USA og seksualmoralen.²⁴

Bladet nåede kun tre udgivelser. Det skyldes, at det tyske gesandtskab klagede til både bladets udgiver og til den socialdemokratiske statsminister Stauning, som på *Aandehullet*s udgivelsestidspunkt²⁵ havde dannet sin regering II.²⁶ Dette ledte til at udgiveren, Bladkompagniet, droppede tidsskriftet. Endvidere, bad Stauning Hans Bendix (1898- 1984), under trussel om fyring fra sit job som satiretegner på *Social-Demokraten*, om at stoppe

produktionen af *Aandehullet*.²⁷ Det skal dog siges at *Aandehullet* under nyt navn, *De udstødte*, fik en 4. udgave så sent som december 1938. Dette projekt vil dog ikke beskæftige sig med *De Udstødte*.

²⁴ Nearing, Kirk, et al., 1934, *Aandehullet*, februar, s. 16-19 & 24-25

²⁵ 1933-1934

²⁶ 1929-1935

²⁷ Bredsdorff, Lindhardt & Ringhof, 1982, s. 62

Kulturkampen

Frisindet Kulturkamp var både en landsomspændende organisation og et venstreorienteret tidsskrift, der blev udgivet i årene 1935-1939. Man fik medlemskab til organisationen gennem sit abonnement på tidsskriftet, og havde dermed fri adgang til samtlige af organisationens begivenheder. Initiativtagerne bag stiftelsen var forfatteren Martin Andersen Nexø (1869- 1954) og Poul Henningsen.

Kulturkampen blev stiftet d 7. april 1935 med det formål at styrke humanistiske og demokratiske ideer og synspunkter på en bred og frisindet basis.²⁸ Tidsskriftet skulle være et forum, hvor man kunne lufte de tanker om nutidens spørgsmål, som man ikke kunne få trykt i dagspressen.²⁹ I forlængelse af dette, så *Kulturkampen* at det var bedst at holde sig fra ensidighed og konsensus, selvom bladet i sin natur langt fra var tiltrækkende for alle på det politiske spektrum. *Kulturkampen* var stærkt antifascistisk, og benyttede både lange artikler og hånende satiretegninger til at kritisere fascister og nazister i udlandet såvel som hjemme. Hertil skal det dog nævnes, at *Kulturkampen* ikke var lige så spydig i sin kritik, og at tonen gennemgående var mere sober end *Aandehullet*. Tidsskriftets navn var passende, eftersom skribenterne på bladet ofte fremsatte og formulerede deres idealer i opposition overfor gængse kulturpolitiske og sociale strukturer fra tiden. Det var kritikken af internationale såvel som nationale begivenheder og tilstande der blev bærende for skriftet, der indeholder artikler og emner der er vidt forskellige - for eksempel den spanske borgerkrig og børneopdragelse i Danmark.

Tidsskriftet løb i fire år, indtil det i 1939 stoppede med at udgive nyt materiale. Indgåelsen af ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Sovjetunionen skabte en del splid internt i organisationen, der blev nødsaget til at lukke ned på baggrund af uoverensstemmelserne.³⁰ Kulturkampen blev det sidste store kulturradikale blad før Danmarks besættelse, hvorefter kun illegale blade trykte decideret antifascistisk materiale.

Hvem var de kulturradikale?

Dette afsnit vil berøre det forfattergalleri der har bidraget til de artikler i *Aandehullet* og *Kulturkampen*, som vi beskæftiger os med. Dette vil danne et grundlag for at forstå

²⁸ Bredsdorff, 1968, *Kulturkampen*, s. 10

²⁹ Bredsdorff, 1968, *Kulturkampen*, s. 10-11

³⁰ Bredsdorff, 1982, s. 84

bidragsydernes forskellige baggrunde, som influerer deres artikler. Dette har desuden til formål at give et indblik i de mange forskellige personer, der senere er blevet kaldt kulturradikale.

Martin Andersen Nexø (1869-1954) er bedst kendt som værende en af de mest fremtrædende forfattere inde for den danske socialrealisme med udgivelser som *Pelle Erobreren* (1906-1910) og *Ditte Menneskebarn* (1917-1921). I sit forfatterskab om fattige i Danmark og samfundets sociale ulighed, drog Nexø i høj grad fra sine personlige politiske overbevisninger som medlem af DKP.³¹

Poul Henningsen (1894-1967) var en velkendt arkitekt, designer og samfundskritiker, som for mange af mellemkrigstidens samfundskritiske tidsskrifter var en central figur. Fra 1926-1928 havde Poul Henningsen et tidsskrift, *Kritisk Revy*, som primært beskæftigede sig med arkitektur og design. Foruden *Kritisk Revy*, skrev Henningsen også for en række andre tidsskrifter. I sine skrivelser forkastede Henningsen al ensretning og konformitet samt den victorianske kønsmoral og kommercialismen.³² Henningsen blev under sin samtid ofte stemplet som en provokatør og salonkommunist af sine kritikere, og var i sin tid set i konservative kredse som en kontroversiel frontfigur for de venstreorienterede intellektuelle.³³

H. P. Sørensen (1886-1962) var chefredaktør på *Social-Demokraten* i det år, hvor han bidrog til debatten med Poul Henningsen i *Aandehullet*. Som socialdemokrat var han mere moderat end så mange andre som bidrog til de kulturradikale tidsskrifter. Sørensen måtte forlade sin stilling ved *Social-Demokraten* i 1941, eftersom han blev dømt for at være for kritisk indstillet overfor den nazistiske besættelse.³⁴

Hartvig Frisch (1893-1950) var en socialdemokratisk folketingspolitiker, og i efterkrigstiden undervisningsminister. I sit arbejde på de kulturradikale tidsskrifter var Frisch en mere pragmatisk stemme i modsætning til det yderliggående revolutionære venstre, i kraft af hans position som socialdemokrat og folkevalgt repræsentant. På trods af dette, anså Frisch det som gavnligt at fordre samarbejde mellem folk fra forskellige steder på venstrefløjen.³⁵

³¹ Yde, 2020

³² Hertel & Zahle, 2020

³³ Bredsdorff, 1982, s.22

³⁴ Bertolt & Dybdal, 2011

³⁵ Christiansen, 2021

Otto Gelsted (1888-1968) var en dansk forfatter, oversætter og digter, der blandt andet er kendt for digtsamlingerne *De evige Ting* (1920) og *Emmigrantdigte* (1945), skrevet under hans tid som flygtning fra den tyske besættelsesmagt i Danmark. Gelsted blev som et oprør mod sin katolske opvækst en kritisk indstillet humanist og ateist, der søgte mod kommunismen. Han var medlem af det danske kommunistiske parti, og tilknyttet DKP's avis *Arbejderbladet*, der senere ville komme til at hedde *Land og Folk*. Desuden arbejdede Gelsted tæt sammen med Poul Henningsen og var ansat ved *Kritisk Revy*.³⁶

Hans Bendix (1898-1984) var en tegner og journalist, der fra 1922-1950 var bladtegner ved *Socialdemokraten* og fra 1950 til sin død ved *Politiken*. Desuden var Bendix aktiv på flere kulturradikale tidsskrifter, væsentligst ved *Kulturkampen* og *Aandehullet*, som Bendix selv stiftede. Han var blandt andet i kraft af sine jødiske aner og venstreorienterede politiske syn, stærkt indstillet overfor nazismen, som han ofte latterliggjorde i sine satiretegninger.³⁷

Professor Jørgen Jørgensen (1894-1969) var kommunist, og professor i filosofi. Jørgensen deltog aktivt i den offentlige debat, var især optaget af seksualreformer.³⁸ Han skrev flere artikler i kulturradikale blade, inklusiv *Aandehullet* og *Kulturkampen*.

Henri Barbusse (1873-1935) var stifter af Clarté-bevægelsen samt chefredaktør på det franske blad *Monde*, og var derefter med til at starte det danske blad af samme navn. Dette gør ham til en katalysator for den danske kulturradikalisme på blad.³⁹ Barbusse skrev artiklen "Vi anklager Hitler" til *Aandehullet* i 1933.

Moritz Wreschner (1879-1935) var en dansk sagfører der praktiserede i København. Wreschner var af jødisk ophav, og hans far var rabbiner. Da flygtningestrømmene ud af Tyskland begyndte efter 1933, dannedes der i Danmark Hjælpekomiteen for Nazismens ofre. Wreschner bidrog med juridisk bistand til denne organisation. Desuden hans arbejde som sagfører, har Wreschner været involveret i politiske projekter på vegne af Hjælpekomitéen.⁴⁰

Blandt mellemkrigstidens forskellige venstreorienterede tidsskrifter var der et persongalleri af bidragsydere, der ofte gik igen. Vi har i vores arbejde med *Kulturkampen* og *Aandehullet*

³⁶ Brostrøm, 2020

³⁷ Kühn-Nielsen, 2020

³⁸ Koch, 2020

³⁹ Bredsdorff, 1982, s. 6

⁴⁰ Thing, 2019, s. 99. & Jørgensen et al., Moritz Wreschner

fundet, at dette også er tilfældet de to tidsskrifter imellem. Dette har vi fundet vigtigt at pointere, eftersom det klarlægger en vis form for kontinuitet i den kulturradikale bevægelse - ikke nødvendigvis i forhold til ensretning af personlige holdninger mellem bidragsyderne, men om hvilke intellektuelle der var væsentlige for bevægelsen og udgivelserne. Dertil er det vigtigt at pointere, at de to tidsskrifter ikke blev udgivet på samme tid, og at *Kulturkampen* derfor på en måde kan ses som en forlængelse af *Aandehullet*, eftersom tidsskrifterne deler samme slags indhold og så mange fælles bidragsydere. Bidragsyderne som er gået igen i begge tidsskrifter i vores projekt været: Poul Henningsen, Hans Bendix, Otto Gelsted, og Jørgen Jørgensen.

Historisk undersøgelse

Splittelse i arbejderbevægelsen

Vi finder det vigtigt for forståelsen af den antifascistiske opinion og politiske kommentar, som den er formuleret i *Aandehullet* og *Kulturkampen*, at undersøge splittelsen i den danske arbejderbevægelse i de umiddelbare år før 1933. Afsnittet tager udgangspunkt i dansk arbejderpartihistorie med undtagelsesvis inddragelse af internationale historie. Formålet med at kortlægge Socialdemokratiets gradvise afgrænsning af sig selv, er at bidrage til at forstå forskellen på de revolutionære og de parlamentariske orienterede, for at forstå spændefeltet af kulturradikale bedst muligt.

I året 1917, ved udgangen af den første verdenskrig, gennemgår Rusland en socialistisk magtovertagelse. Bolsjevikkerne begynder deres omdannelse af det russiske samfund efter det socialistiske ideal, og indleder i 1918 en krig mod de udnævnte klassefjender med en mængde af terror og brutalitet, hvis efterdønninger vedblev i Europa i årtier.⁴¹ Ved begyndelsen af det russiske terrorregime i 1918, splittedes arbejderbevægelsen efter deres tilgang til den russiske situation i fragmenterede revolutionære grupper, og et større reformistisk parti – Socialdemokratiet.⁴² Det danske Socialdemokrati positionerede sig som antirevolutionære overfor bolsjevikernes metoder:

“Vi opfordrer Befolkningen til at holde sig fjernt fra de syndikalistiske Urostiftere og Voldsprædikanter. Jo bedre der kan bevares Ro og Orden, desto

⁴¹ Kershaw, 2011, s. 84

⁴² Jørgensen, 2017, s. 41

kraftigere vil Arbejdernes faglige og politiske Krav kunne gøre sig gældende. Den beundringsværdige Holdning, den danske Arbejderstand har udvist under Krigen, og som har vakt almindelig Anerkendelse, bør nu, da der atter er Fred, finde sin Fortsættelse i en rolig, planmæssig, maalbevidst Reformaktion, hvoraf Resultatet ikke vil udeblive. Ned med baade Reaktion og Anarki! Leve Demokratiet og Socialismen!"

Socialdemokratiets rigsdagsgruppe og bestyrelsen for det socialdemokratiske parti, 1918⁴³

Ovenstående lyder Socialdemokratiets arbejdsprogram fra d. 13. november 1918, hvor partiet cementerer sig som parlamentarisk og demokratisk. Afgrænsningen af sig selv, som Socialdemokratiet gør i ovenstående kilde, sker ved at tage afstand til ideologier - herunder syndikalismen - som afviser reformisme.

I 1924 overhalede Danmarks største arbejderparti, Socialdemokratiet, Venstre, og var nu Danmarks største parti. Ved valget i 1924 dannede Socialdemokratiet for første gang regering - med Thorvald Stauning som Statsminister. Fra denne periode og frem, skete der et skift i Socialdemokratiet; en gradvis markering af sig selv fra arbejderparti til folkeparti.⁴⁴ Denne tradition ville fortsætte over de kommende år og kulminere ved Kanslergadeforliget i det skelsættende år 1933, hvor Adolf Hitler også overtog magten i Tyskland.

Kanslergadeforliget krævede et flertal, for at indlemme den danske befolkning i en række omvæltende socialreformer. Kanslergadeforliget "(...) betegnes således i den socialdemokratiske historieskrivning, som symbolsk for den nordiske indsats mod krisevanskelighederne, som i Mellemeuropa førte til fascismen."⁴⁵ Muliggørelsen af forliget krævede politisk opbakning fra regeringspartiernes⁴⁶ oppositionsparti Venstre. Socialdemokratiets klassesamarbejde for at vinde parlamentarisk tilslutning fra borgerskabet, var et led i styrkelse af demokratiet for at afværge fascismens indtrængen i Danmark.⁴⁷

⁴³ Depeche fra Berlin 1933, 20 marts 1933, Udenrigsministeriets depecher 1918-1945

⁴⁴ Poulsen, 2011, Danmarks historie i grundtræk, s. 310

⁴⁵ Nielsen, 1983, s. 13

⁴⁶ Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre

⁴⁷ Nielsen, 1983, s. 13

“The strength of the Danish Social Democrats lay not only in their ability to mobilize the working classes, but also in their successful appeal to large social groups outside the working class, particularly the new groups of white-collar employees and to the urban petit-bourgeoisie, in short to the “common people” who almost everywhere else were attracted to conservative or even fascist movements.”

Christiansen, Petersen, 2001⁴⁸

Resultatet var at Socialdemokratiet blev et midtsøgende parti: “By adopting a programme “Denmark for the People” (*Danmark for Folket*). In this document they called upon all social classes and groups apart from the big capitalists and landowners to rally behind the Social Democratic Party’s vision of a “people’s community”.⁴⁹ Uddraget viser hvordan socialdemokratiet altså søgte et klassesamarbejde med borgerlige partier, frem for at forene sig med den ydergående del af arbejderbevægelsen.

Socialdemokratiet var antifascistisk på et ideologisk plan, men denne position nedtones i takt med truslen af den intensiverende tyske fascisme, og selvcensuren fra 1933.⁵⁰ Endvidere, i forlængelse af parties cementerede parlamentarisme, indtog socialdemokratiet også en decideret antikommunistisk front. Ifølge litteraturforsker Morten Thing (1945-) var Hitlers magtovertagelse i 1933 et incitament for Socialdemokratiets selvrefleksion. Partifællen Hartvig Frisch udgav i denne forbindelse *Pest over Europa* (1933) med det formål at analysere de “totalitære” ideologier: “Denne analyse førte til, at Socialdemokratiet i 1933 oprettede Hovedorganisationernes Agitationskomité⁵¹, hvis opgave det var, at bekæmpe såvel nazisme som kommunisme. (...) På trods af formålsparagraffens dobbelte sigte, rettede HIPA sig helt og holdent mod kommunismen.”⁵² Selvcensuren, som det følgende afsnit vil uddybe, forklarer også Socialdemokratiets begrænsede kritik af nazismen. Dette kan igen også forstås som et led i at varetage de borgerlige interesser, hvilket Kanslergadeforliget krævede, hvortil Socialdemokratiet har haft interesse i et yderligere brud med de mere revolutionære danske partier - som Dansk Kommunistisk Parti.⁵³

⁴⁸ Christiansen, Petersen, 2001, s. 180

⁴⁹ Christiansen, Petersen, 2001, s. 183

⁵⁰ Nielsen, 1983, s. 12

⁵¹ Hovedorganisationernes Agitationskomité, HAK, var forløber til Hovedorganisationernes Informations- og Propagandaafdeling, HIPA.

⁵² Thing, 2019, s. 99

⁵³ Nielsen, 1983, s. 13

Danmarks tradition for neutralitet

For at forstå den kulturradikale kritik af den danske regerings udenrigspolitik i mellemkrigstiden, ønsker vi at gennemgå den danske tradition for neutralitet. Omfanget af dette afsnit vil begrænse sig til at behandle tiden under og efter første verdenskrig, da denne periode er den mest toneangivende for regeringens udenrigspolitiske strategi i opløbet til den følgende verdenskrig.

Danmarks neutralitet under den første verdenskrig var en succes. Regeringens bestræbelser for at få stormagterne til at acceptere neutraliteten indebar oprustning, der havde til formål at hævde neutraliteten: “The military measures consisted in the establishment of armed military and naval forces, very considerable in proportion to the size of the country and very costly, for the purpose of repelling all attacks as long as possible and warding off all casual violations of our neutrality.”⁵⁴ Endvidere, besvarede Danmarks økonomi også spørgsmålet om udenrigs- og sikkerhedspolitik.⁵⁵ Da Danmarks handel i høj grad var sammenflettet med Tyskland og Storbritannien, fordredes der en balance mellem handelsinteresserne og egeninteressen i neutralitet. Strategien viste sig succesfuld, og uden aktiv krigsdeltagelse blev Danmark endda genforenet med grænselandet Nordslesvig i 1920 på bekostning af tab tysk territorie. Det gavnlige udfald ville lægge kursen for de følgende år.⁵⁶

Balancepolitikken fortsatte efter krigens slutning, dog med: “[forsvarslove] som ikke længere definerede forsvaret som et eksistensforsvar, men som et neutralitetsværn (...)”⁵⁷. Samtidigt, ville koalitionsregeringen Stauning-Munch fra 1929 dominere dansk politik, og det medførte en nedrustning af værnet i de følgende år; Dette skete også som et produkt af den økonomiske verdenskrise.⁵⁸ Efter det reaktionære fremstød og den betydningsfulde oprustning af Tyskland, efter Hitlers magtovertagelse, blev virkeligheden af Danmarks militære ukampdygtighed og strategiske position igen aktuel.

“In the beginning, foreign policy – including threat evaluation, international treaty obligations, and geo-strategic realities – dominated the defence debate, while towards the end, economic constraints were allowed totally to eclipse

⁵⁴ Mikkelsen, 2012, s. 29

⁵⁵ Henning, Poulsen, 2011, Danmarks historie i grundtræk, s. 314

⁵⁶ Henning, Poulsen, 2011, Danmarks historie i grundtræk, s. 315

⁵⁷ Henning, Poulsen, 2011, Danmarks historie i grundtræk, s. 314

⁵⁸ Galster, 2011, Small Powers at the Age of Total War, s. 169

more pertinent considerations. The decisions made and the trend initiated in the 1920s took on the character of perpetuation, which contributed to impairing the entire defence policy irreparably. For that reason the defence debate and defence policy after 1932 were inescapably locked in their tracks as it is feared that any attempt to repair the damage might be construed as an act of provocative rearmament.”

K, Galster, 2011⁵⁹

Balancepolitikken fortsatte, men den blev udfordret. Et led i denne neutralitet og balance, var henstillingen af den antinazistiske kritik, således føjede balancen altså Hitlers Tyskland. En depeche fra den danske ambassadør i Berlin beskriver opfordringen til selvcensur af pressen, da generalkonsulatet i Flensborg udtalte følgende: “(...) nu da [den nazistiske Hovedledelse] har det ubetingede Herredømme over Sindene, er det ikke blot af Vigtighed, men det er en Nødvendighed, at ikke danske Blade ved uoverlagte Artikler forgifter en Situation”.⁶⁰

I Bredsdorffs *Revolutionær Humanisme* fortælles om Statsminister Staunings intervention i Hans Bendix’ arbejde som tegner på avisen *Social-Demokraten* og hans arbejde som medredaktør på *Aandehullet*. Før tidsskriftets ophør, blev den forbudt at sælge på gaden. Efter distributionen var blevet stoppet, gav Stauning et ultimatum vedrørende Bendix’ to positioner på hhv. *Social-Demokraten* og *Aandehullet*, grundet tidsskriftets antinazistiske tone. *Aandehullet* ophørte officielt i 1934, om hvilket Bendix’ i sine erindringer senere skrev: “»Da tre numre havde set dagens lys, blev tidsskriftet kvalt af den daværende tyske gesandt i samråd med den danske regering.«”⁶¹

Vi har fundet det relevant at orientere os i den danske regerings eftergivelse af det tyske påbud om selvcensur, eftersom grundlaget for udgivelsen af tidsskrifterne *Aandehullet* og *Kulturkampen*, var en modsvar på censuren og reaktionen, der befalede denne censur.

⁵⁹ Galster, 2011, *Small Powers at the Age of Total War*, s. 182

⁶⁰ Depeche fra Berlin 1933, 20 marts 1933, Udenrigsministeriets depecher 1918-1945

⁶¹ Bredsdorff, 1982, s. 62

Analyse

Dette afsnit vil besvare på vores arbejdsspørgsmål ved hjælp af vores empiri - tidsskrifterne *Aandehullet* og *Kulturkampen*. Til dette har vi delt analysen op i tre kategorier: det internationale fokuseret på Tyskland, det nationale fokuseret på frygten for fascismen i Danmark, og systemkritik som omhandler den interne splittelse i venstrefløjen og kritikken af den danske regering. Til det internationale har vi brugt *Aandehullet*, til det nationale *Kulturkampen*, og til regeringskritik en blanding af begge.

Kritik af nazisterne

Dette afsnit vil undersøge måden hvorpå de kulturradikale har kritiseret nazismen. Først, vil afsnittet vurdere om der er kritik af Tyskland som helhed eller nazismen som ideologi. Senere vil afsnittet undersøge og præsentere de specifikke kritikpunkter.

Eftersom artiklerne er skrevet af individer, ofte med meget forskellige holdninger og synspunkter, kan kritikken variere meget fra artikel til artikel. Ikke desto mindre kan vi sige at det meste af kritikken retter sig mod nazisterne frem for Tyskland som nation. Dog er noget af kritikken rettet mod Tyskland som helhed, da det pointeres at ” (...) den militære aand, som har så stærkt tag i tyskerne, og som Nazisterne genoplivede.”⁶² Altså, ses det at militarisme er meget populær i Tyskland, og at nazisterne har talt ind i og forstærket militarismen, hvilket gjorde det lettere for dem at komme til magten.

Forskellige skribenter prøver da også at sympatisere med tyskerne over hvad de ser som ’uretfærdig behandling.’ Versaillestraktaten nævnes flere gange som værende uretfærdig. Der argumenteres for at traktaten og anden ’uretfærdig behandling’ har ledt til at Tyskland har set sig bitter på freden.⁶³ Verdenskrisen nævnes også som en grund til at man: ”tabte tålmodigheden og hovedet og i deres desperation har ladet sig indfange af en hensynsløs massesuggestion fortryllelse”⁶⁴ Nazisterne har altså, ifølge Gelsted, brugt situationen til at skabe politisk opbakning.

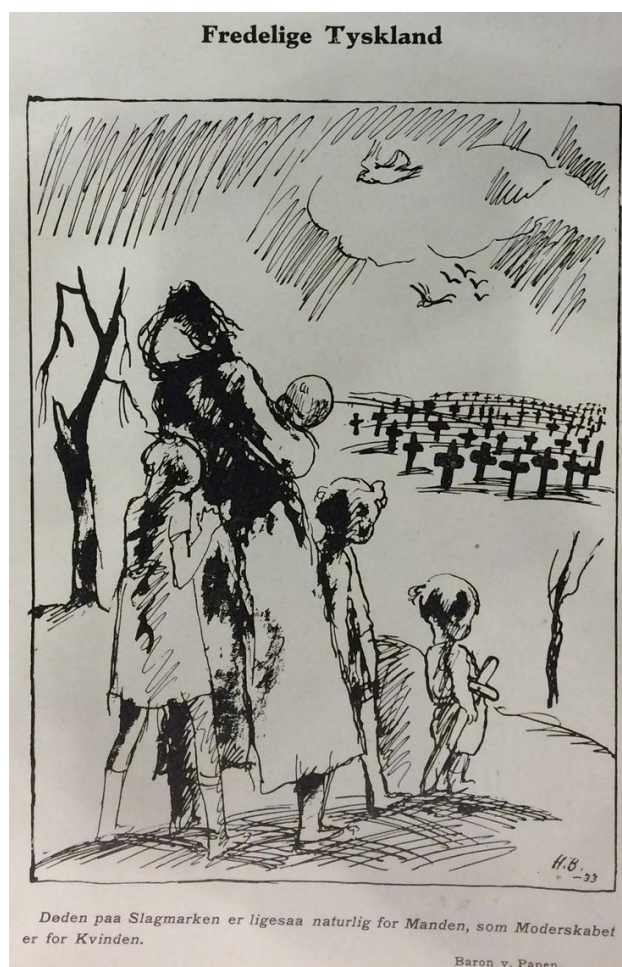
En mere kritisk stemme mod Nazityskland er Moritz Wreschner, som skrev en meget anti-tysk artikel. Artiklen nævner at et hagekorsflag var blevet ’forhånet’ af en dansk politiker,⁶⁵

⁶² Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 7

⁶³ Gelsted & Jørgensen, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 7 & 14

⁶⁴ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 7

⁶⁵ Wreschner, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 22

og at denne politiker sandsynligvis ville blive retsforfulgt under paragraf 108⁶⁶ efter ønske fra Tyskland. Artiklen argumenterer for at denne behandling ikke giver mening da han ikke anså Tyskland for 'en civiliseret nation', og at hagekorset derfor ikke bør blive beskyttet af loven. I denne artikel har Wreschner inddraget Tyskland som nation som værende 'uciviliseret,' og derfor mener han, at et hvilket som helst tysknationalt symbol ikke har ret på beskyttelse. Wreschner noterer i sin artikel at flygtninge fra Tyskland "(...) dagligt beretter om mishandlinger (...)".⁶⁷ Kritikken i denne artikel er derfor ikke kun relateret til nazismen, men Tyskland, om end den bliver benævnt lidt senere i artiklen. Til

sidst i artiklen under navnet *Fredelige Tyskland* er der en satiretegning, som viser en krigskirkegård med citatet "Døden paa Slagmarken er ligesaa naturlig for Manden, som Moderskabet er for Kvinden." Citatet kommer fra Baron V. Papen - Tysklands daværende vicekansler og en konservativ politiker. Denne kritik rettes mod andet end blot nazismen som ideologi og det reaktionære, og må i kontekst til artiklen ses som hård kritik af tysk militarisme. Wreschners artikel er den hårdeste mod Tyskland som helhed og nation.

En mindre tyskfjendtlig artikel er *Heil Hitler opdragelsen* ⁶⁸ af Ingvard Nielsen (1891-1945)⁶⁹ Artiklen omhandler skiftet væk fra militarisme og ultranationalisme, som er foregået i Europas skoler efter verdenskrigen. I denne kontekst ses Tyskland som at have været en pioner på området, om end Tyskland ses som det land der mest havde behov for fjernelsen af "militarismens bacille". Andre lande fulgte i det tyske eksempel og begyndte deres egne

⁶⁶ Må forstås som værende en lov om respekt for fremmede flag. Fra Aandehullet, oktober: "den, der offentligt forhåner en fremmed nations flag eller anden anerkendt nationalitetsmærke." Loven er blevet ændret sidenhen.

⁶⁷ Wreschner, 1933 Aandehullet, oktober, s. 23

⁶⁸ Nielsen, 1933, Aandehullet, oktober, s. 27-30

⁶⁹ Kommunalærer

reformer. I Frankrig og Danmark betød reformerne at man begyndte at udviske tyskerhadet fra historiebøgerne. Imens andre lande efterfulgte det tyske eksempel gik Tyskland selv tilbage på reformerne. Drevet af nazisterne blev den tyske skole hevet tilbage mod militarismen.⁷⁰ For nazisterne var skolens vigtigste opgave at få de studerende til at ”lystre og stille under kommando. Studenten skal blive soldat, ikke i idéernes tjeneste, men i fædrelandets.”⁷¹ Artiklen er altså mere optaget af den måde som nazisterne forvrænger skolen til deres egne formål, frem for at kritisere Tyskland som nation og udtrykker endog en begejstring for de bestræbelser, som de havde gjort sig indtil da. Artiklen slutter af med at sige, at man stadig bør arbejde mod afskaffelsen af tyskerhadet internationalt, og at det nok skal vise sig at Hitler ikke er Tyskland.⁷²

Alt i alt samler det et billede af at kritikken mere var vendt mod den nazistiske regering, end den som sådan var vendt mod Tyskland som nation. Den hårdeste kritik at finde er fra artiklen af Wreschner, som mente Tyskland ikke var en civiliseret nation. Andre artikler mener i stedet at tyskerne er blevet manipuleret, og fremstår som ofre for nazisternes styre og manipulering. Andre skyder skylden på Versaillestraktaten, som årsag til Tysklands situation. Det skal da også pointeres at hele hæftets overskrift var *Den tyske kulturs sammenbrud* hvilket indikere at man mener man har mistet noget værdifuldt.

Dette afsnit vil undersøge hvad de kulturradikale konkret kritiserede nazismen for. Kritikken i helhed er ikke til underen, når man tager deres ideologiske modstand af det reaktionære i betragtning. Dette afsnit vil derimod se mere på de konkrete emner, som de kulturradikale bringer op til kritik.

Jøders behandling

Et gennemgående tema i flere artikler er om behandlingen af jøder i det nye Tyskland. Et eksempel er artiklen *Jødehadet*,⁷³ hvor jødeforfølgelserne bliver sammenlignet med hekseforfølgelserne, som blev eksemplificeret af Giordano Bruno.⁷⁴ Det gøres samtidigt

⁷⁰ Nielsen, 1933, Aandehullet, oktober, s. 28-29

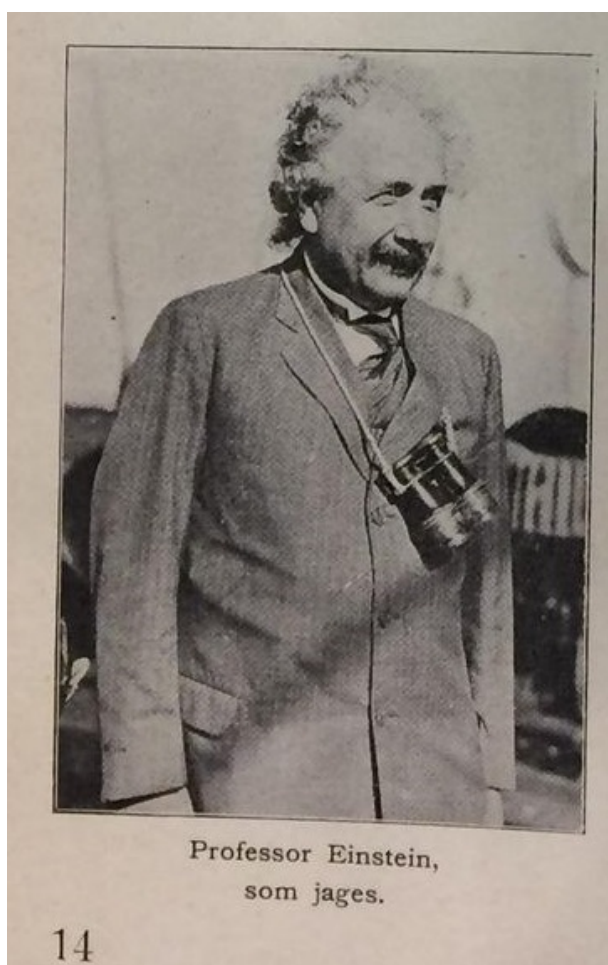
⁷¹ Nielsen, 1933, Aandehullet, oktober, s. 29

⁷² Nielsen, 1933, Aandehullet, oktober, s. 30

⁷³ Hellner, 1933, Aandehullet, oktober, s. 11

⁷⁴ Filosof som blev brændt i år 1600

problematisk at man opgør mennesker ud fra race og man gør nar med ideen om at et 'racerent' menneske skulle eksistere.

Der nævnes også individuelle højprofilerede jøder som er på flugt eller forfølges af nazisterne, mest kendt af alle er selvfølgelig Einstein som endog får slutnoten til første blad. Det nævnes at Einsteins hus er blevet gennemrodet af nazister i et forsøg på at grave snavs frem på ham⁷⁵. Konsekvensen for disse forfølgelser på Einstein blev, ifølge artiklen, at han flygtede til London og at han frasagde sig sit tyske statsborgerskab.

Et andet eksempel der gives, er en læge professor, dr. Bernhardt Zondek, ansat ved Spandan hospitalet i Berlin som blev fyret på grund af sine jødiske herkomst. Dette resulterede i protester fra flere engelske læger som kaldte hans afskedigelse for en skamplet for lægevidenskaben, og gør det kendt at han såvel som andre forfulgte videnskabsmænd

modtages med åbne arme af det engelske videnskabselskab.⁷⁶

I *Pressekommentarer* skriver Wreschner at 150.000 mennesker befinder sig i koncentrationslejre. Disse fanger skulle angiveligt "ikke have begået andet brøde end det at komme til verden". Det kan altså forstås at disse fanger ikke er politiske. Om end det ikke gøres klart om de faktisk er jøder eller om de er grupper, som blev udsat for forfølgelse af nazisterne - for eksempel handikappede eller psykisk syge. Oplysningerne om lejrene skulle komme fra den amerikanske delegation på en international socialistkonference.⁷⁷

Forfølgelse af socialister

⁷⁵ Gelsted, 1933, Aandehullet, oktober, s. 3

⁷⁶ Oprindelig protestartikel udgivet i "Times" d 26. april 1933 af adskillige engelske læger. Derefter oversat, men af ukendt oversætter. 1933, Aandehullet, oktober, s. 15.

⁷⁷ Wreschner, 1933, Aandehullet, oktober, s. 22-23

Forfølgelsen af socialister vækker selvfølgelig harme på *Aandehullets* redaktion, da langt størstedelen af dem selv er socialister eller kommunister. Henri Barbusse skriver i artiklen *Vi anklager Hitler*⁷⁸, at der er fortaget: 50.000 husundersøgelser, 20.000 fængslinger og 500 mord på “arbejdere og deres forsvarer”- altså angreb på socialister.

Artiklen nævner derefter rigsdagsafbrændingen, og hvordan Hitler beskyldte kommunisterne for at have gennemført ildspåsættelsen. Ifølge Barbusse er dette dog spin, og “intet menneske hverken i Tyskland eller i noget andet land, tror på den officielle forklaring på branden”. I stedet beskylder han nazisterne for at have antændt branden, da vidner angiveligt har set nazister ind i bygningen ved ildspåsættelsen. Hans teori er at ildspåsættelserne, og de efterfølgende sanktioner mod kommunister og socialister, er et nazistisk plot for skabe gunstige forhold til valget ugen efter.⁷⁹

Forfølgelse af videnskaben og kultur

Under nazismen blev kunsten og videnskaben forfulgt i Tyskland; alt fra jazz⁸⁰ til bøger i psykologi⁸¹ blev forfulgt eller forbudt i Tyskland under nazisterne. På bajerske biblioteker har man således fjernet alt materiale af “bolsjevistisk, ateistisk og pacifistisk tendens”, hvilket inkluderer bogen *Intet nyt fra Vestfronten* (1929). Også på skolerne fjerner man materiale som nazisterne ser som ‘problematiske,’ og i stedet erstattes det af bøger der lægger vægt på nazistiske kerneværdier.⁸²

Bøger af Freud og Hirschfeld bliver afbrændt og statueret til eksempel af nazisterne; en ting som bliver sammenlignet med middelalderen af Otto Gelsted⁸³, Tyskland er så vidt han kan se på vej ind i et totalt åndsmørke. Videnskaben i Tyskland må vige for det nazistiske pres, en professor⁸⁴ i Tyskland udtaler sig således om det ny tyske ideal: “ikke objektiv videnskab, men heroisk, kæmpende, soldatermæssige og militant videnskab er vores universitets maal”.⁸⁵ Set fra Gelsted er tysk humanisme principielt og bevidst opgivet.

Professor Jørgen Jørgensen er enig. I stedet for at være objektiv og sandhedselskende underordner videnskaben sig i stedet den “nationale” bevægelse.⁸⁶ Det nævnes at tesen om at

⁷⁸ Barbusse, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 16

⁷⁹ Barbusse, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 16-17

⁸⁰ Christensen, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 38

⁸¹ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 3-4

⁸² Guds frygt, ære, racestolthed, fædrelandskærlighed og forsvarsvilje.

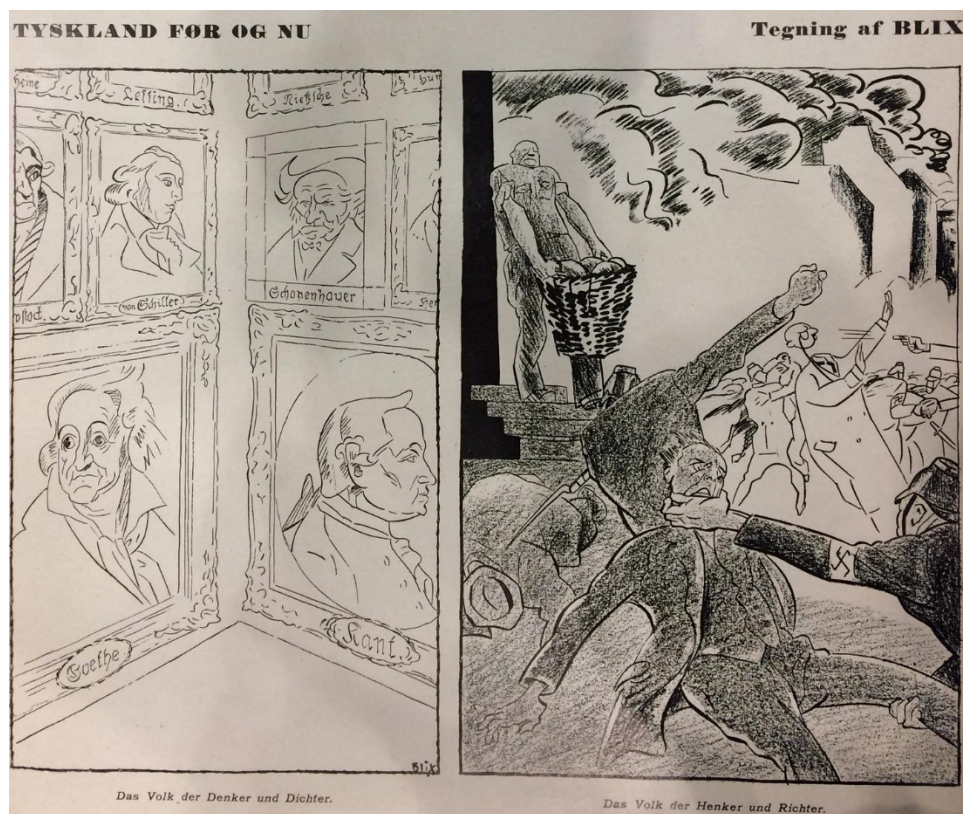
⁸³ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 4

⁸⁴ Ernst Krieck

⁸⁵ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 6

⁸⁶ Jørgensen, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 14

Myten om at Tyskland ikke blev besejret på slagmarken, var ved at vinde frem blandt tyske akademikere. Fra samme tyske akademikere⁸⁷ kommer kommentarerne: “(...)det er universiteternes helligste pligt at hjælpe med og arbejde med paa og deltage i den nationale rejsning” og at “de tider er forbi, da universitetslærer i overdreven objektivitet og en ufrugtbar kritik tør staa ved siden af eller endogsaa mod den nye aand”⁸⁸. Citaterne viser, at objektivitet aldrig kan komme på bekostning af det nationale projekt i Tyskland.

Delkonklusion

Den kulturradikale kritik af Tyskland og nazismen stammer til dels fra de kulturradikales ideologiske standpunkt, i og med at de var brændende socialister og internationalister. Mest af alt bygger kritikken på den politik som Tyskland førte i tiden, regressionen i kultur og undervisning og i særdeleshed forfølgelser af jøder og socialister er deres primære bekymring og kritikpunkter. For de kulturradikale var nazismen en essentiel trussel, fordi de selv ville være på forfølgelseslisten som kommunister eller jøder, og forfølgelsen af deres 'kammerater' i Tyskland vakte dem forargelse. Nazismen blev endvidere set som reaktionen mod socialismen, altså en ideologisk modstander til de kulturradikale, som måtte bekæmpes.

⁸⁷ Ernst Leupold

⁸⁸ Jørgensen, 1933, Aandehullet, oktober, s. 15

Fascismen i Danmark

Fascismens indtog flere steder i Europa under mellemkrigstiden var til stor bekymring for mange i Danmark, især efter 1933, da nazistpartiet fik magten i Tyskland. Der var ikke blot gisninger om at fascismen eventuelt ville sprede sig fra syden gennem militære veje, der var også spekulationer om hvorvidt en hjemmegroet, dansk fascisme ville kunne opnå medvind. Også i Danmark dannedes der i mellemkrigstiden et nazistparti, DNSAP. På trods af partiets ringe opbakning og mangel på indflydelse blev oprettelsen af DNSAP et symbol på, at der eksisterede elementer i landet, der satte spørgsmålstegn ved demokratiet som institution. I de kulturradikale tidsskrifter fra tiden drøftedes det i adskillige artikler, hvorvidt fascismen ville kunne opnå egentlig magt i Danmark, i hvilke scenarier dette ville kunne ske og hvilke konsekvenser dette ville have for livet i Danmark. I det følgende vil udvalgte spekulationer blive præsenteret ud fra en række artikler fra Kulturkampen.

Under hvad der i dag kaldes for mellemkrigstiden, raserede der en voldsom borgerkrig i Spanien fra 1936 til 1939 mellem landets regering og hæren under general Fransisco Franco. Hæren havde gjort oprør som et resultat af venstrefløjens store indflydelse i Spaniens nye demokrati, og lykkedes med at vælte den valgte regering. Landet kom under et autoritativt diktatur med Franco i spidsen, som mange anså som værende fascistisk.⁸⁹

Den spanske borgerkrig fyldte en stor del hos de venstreorienterede intellektuelle verden rundt, der anså krigen som værende en skelsættende begivenhed i den ideologiske kamp mellem folkestyre og diktatur og striden mellem socialismen og fascismen. I *Kulturkampen* findes der adskillige artikler, der er til støtte for regeringen i Spanien, som forklarer hvordan kampen var vigtig ikke bare for Spanien, men også for Danmark og resten af Europa. I artiklen *En resolution* fra *Kulturkampen* erklærer Frisindet Kulturkamp sig til støtte for regeringen i Spanien og det spanske folk med følgende udsagn:

“ Vi hilser de herhjemme iværksatte Hjelpeaktioner som et synligt Bevis paa den Solidaritetsfølelse, der bestaar i vide Kredse af vort Folk, og som et Udtryk for en Folkevilje, der ogsaa paa vor Jord vil være rede til at forsvare Demokratiet mod Fascismens Anslag. Overfor den forfærdelige Nød i det kæmpende Spanien, hvor i dag Mænd, Kvinder og Børn sulter og forbløder, kan

⁸⁹ Kershaw, 2015, s. 238-241

ingen holde sig tilbage! Vi opfordrer enhver til at yde sit Bidrag uden Tøven! Vi opfordrer alle til at melde sig til Hjælpearbejdet!”

Moltved, Olsson & Westergaard, 1937⁹⁰

Videre i artiklen kan man læse fremtrædende danske forfatteres meninger omkring den spanske borgerkrig, når de svarer på spørgsmålene: “Er De for eller imod det republikanske Spaniens lovlige regering og folk?” og “ Er De for eller imod Franco og fascismen?”. En kort, men rammende beskrivelse af hvordan de fleste af disse intellektuelle opfattede krigen i Spanien og fascismens natur kan man finde i et uddrag fra kommunisten Otto Gelsteds besvarelse: “Spaniens Folk kæmper imod det politiske og kulturelle Barbari, hvis frygtelige Resultater vi kender fra Tyskland og Italien, og hvis Program er Undertrykkelsen af Demokratiet.”⁹¹ Det faktum at regeringen i Spanien var ledet af socialister og kommunister var også en stor årsag til den støtte der gives i *Kulturkampen*. Som Bertel Budtz-Müller giver udtryk for, var kampen mod kapitalismen og fremmelsen af socialismen en essentiel del af krigen: “Absolut og til sidste blodsdraabe *mod* Franco og fascismen. Mod den kapitalistiske, religiøst maskerede reaktion burde al frisind, demokrati og socialisme *væbne* sig og slaa den hensynsløst ned over alt”.⁹² I besvarelserne fra forfatterne er det påfaldende hvor mange der ser kampen i Spanien som højt aktuel for resten af verden, og også for Danmark. Forfatteren Hans Scherfig lagde især tryk på dette element, da han skulle give sin besvarelse:

“Vi maa alle sammen gøre alt, hvad der er muligt for at støtte Spaniens demokratiske Regering baade moralsk og materielt. Ikke bare for Spaniens Skyld, men også for vores egen Skyld. Spaniens Kamp mod den internationale Fascisme angaar os direkte. Udfaldet er afgørende for vores egen Eksistens. Vi har også vores Munkekutter, der venter paa Chancen”.

Hans Scherfig, 1937-1939⁹³

At Danmark også skulle have fascister, der ventede på det rette sæt omstændigheder til at gribe magten, bliver videre drøftet i artiklen *Spanien i Danmark* af Ebbe Neergaard. I artiklen afviser Neergaard den opfattelse, at Danmark aldrig ville kunne få en situation som den i Spanien, fordi den milde danske mentalitet ikke tillod det. Det afvises også af Neergaard, at

⁹⁰ Moltved, Olsson & Westergaard, 1937, *Kulturkampen*, s. 38

⁹¹ Gelsted, 1938, *Kulturkampen*, s. 41

⁹² Budtz-Müller, 1938, *Kulturkampen*, s. 40-41

⁹³ Scherfig, 1938, *Kulturkampen*, s. 48

de danske officerer i hæren skulle være så demokratisk indstillede, at en militær overtagelse af regeringen aldrig ville finde sted. Det postuleres i artiklen, at selv hvis de fleste officerer var demokratisk indstillede, ville de i en krisesituation hurtigt tage en fascistisk drejning. Her argumenterer Neergaard for, at langt de fleste officerer i det mindste er nationalistisk eller konservativt indstillede, og har deres rødder i overklassen og middelklasse, og derfor hurtigt ville kunne blive påvirket af højrenationalisme ligesom officererne i den spanske hær.

Neergaard ser to kræfter, der muligvis ville kunne skabe et militært kup eller oprør, som det i Spanien: "1) et officerkorps, hvis medlemmer enten har fascistiske sympatier eller for en ret stor dels vedkommende let og hurtigt kan bringes til at få det; 2) en militær lovgivning og ikke mindst en disciplinær-praxis, der er så stram, at den er i stand til at gi officererne komplet herredømme over mandskabet".⁹⁴ Neergaard taler senere om den strenge militærdisciplins virkning, og om den relation den skaber mellem befalingsmand og menig soldat. Her mener Neergaard, at der gennem militærdisciplinen skabes et patriarkalsk bånd mellem officer og menig, der har indflydelse på den meniges meningsdannelse, og får den menige til at adlyde ordre uden tøven. Denne dynamik er farlig under krisesituationer, hvis en fascistisk anlagt officer skulle se sit snit til at føre sine politiske tanker ud i livet.

At den danske hær skulle rumme i hvert fald én officer, der havde højrenationalistiske tilbøjeligheder fremgår fra en hændelse i 1937. En dansk premierløjtnant, der i kildematerialet fremstår uden navn, havde efter sigende fået sine rekrutter til at synge Horst-Wessel-sangen - en kendt nazistsang. "(...) desuden skulle den pågældende officer have udtalt, at hvis tyskerne en dag skulle besætte Danmark, ville han hilse den befalingshavende tyske officer med et »Zu Befehl, Herr Oberst-leutnant!«"⁹⁵ Premierløjtnanten skulle angiveligt også have sagt: "Vi burde gøre som tyskerne: jage jøderne ud af landet"⁹⁶. Da Berlingske Tidende havde spurgt officeren om han var nazist, havde han svaret: "Ikke paa den Maade... jeg staar ikke i noget Parti... Jeg tror ikke, at man kan sige, jeg er Nazist, men det vil jeg i øvrigt ikke udtale mig om..."⁹⁷. Forsvarsministeren Alsing Andersen beordrede i august 1938 officeren at rense sig ved sagsanlæg, og officeren blev frikendt ved Københavns Byret eftersom der var mangel på sandhedsbeviser for udtalelserne. Officeren kunne derfor

⁹⁴ Neergaard, 1937, Kulturkampen, s. 31

⁹⁵ Bredsdorff, 1968, Kulturkampen, s. 22-23

⁹⁶ Bredsdorff, 1968, Kulturkampen, s. 23

⁹⁷ Bredsdorff, 1968, Kulturkampen, s. 23

fortsætte sin karriere i hæren, selvom han ikke totalt havde nægtet anklagen om at skulle have nazistiske tilbøjeligheder.⁹⁸

I Kulturkampen kan man finde en samling af artikler, der omhandler den tyske generalfeltmarskal Hermann Görings feriebesøg i Danmark. Artiklerne er kompileret af Elias Bredsdorff, og er taget ud fra en række fremtrædende danske blade og aviser, såsom Berlingske Tidende, Politiken og B.T. Hvad der er påfaldende i disse artikler er, at politik og tidens aktuelle verdenssituation på ingen måder nævnes. Artiklerne om besøget omhandler udelukkende Görings muntre væsen og om hvor meget han nød at se Danmark, som det blandt andet kan ses i følgende uddrag fra B.T med ovetitlen "Hvor er han sød":

"Da han kom tilbage til Bordet, var han i ekstra straalende Humør. Det morede ham især at faa Lov til at raabe med paa de danske Hurra'er, der – dirigeret af Mogens Lichtenberg – fulgte efter Nattens Taler. Hans runde, rødmossede Kinder skinnede af Velvære, og hans pastelblaa Øjne lyste Livsglæde, naar han løftede Champagneglasset til Hilsen".

B.T., 1938⁹⁹

Det er slående at mange af de blade som danskerne på tiden læste forholdte sig så ukritiske overfor Göring - en af de højst-kommanderende i Nazitysklands hær. Den indledende kommentar fra Elias Bredsdorff fortæller "(...) der var altså for dansk demokratisk presse en enestaaende lejlighed til at vise ansigt og klogskab uden at skade forholdet til Tyskland".¹⁰⁰ Artiklerne omkring Görings besøg til Danmark står altså til eksempel for den passivitet og mangel på stillingtagen, der var typisk blandt danske medier i mellemkrigstiden. Set i lyset af disse eksempler, står det klart hvorfor *Kulturkampen* og andre kulturradikale blade så det som deres pligt at give det mere kritiske synspunkt, og tage del i den ideologiske kamp, når de store publikationer hellere ville pleje forholdet til Nazityskland. At artiklerne i høj grad får lov til at stå for sig selv, med undtagelse for den korte kommentar af Elias Bredsdorff, giver grund til at tro, at man fra Kulturkampens side ønskede at læseren til en vis del selv skal finde kritik ved artiklerne.

⁹⁸ Bredsdorff, 1968, *Kulturkampen*, s. 23

⁹⁹ B.T., 1938, *Kulturkampen*, s. 57

¹⁰⁰ Bredsdorff, 1938, *Kulturkampen*, s. 54

Delkonklusion

Det fremgår fra *Kulturkampen* at de kulturradikale under mellemkrigstiden ikke så Danmark som fredet for fascismen. De kulturradikale identificerede elementer i landet, der var venligt stemte overfor højrenationalismen og hvilke former den måtte tage. Fascismen var hos mange venstreorienterede tæt forbundet med kapitalismen, og kampen mod fascismen var derfor også en kamp for at beskytte og fremme socialismen. Det blev set som en pligt for enhver venstreorienteret dansker, der støttede demokratiet, socialismen og frisindet, at indgå aktivt i den ideologiske kamp mod fascismen, om enten kampen måtte foregå i udlandet eller på hjemmeplan.

Regerings- eller systemkritik?

Dette afsnit vil fokusere på den venstreorienteret regeringskritik - herunder indvirkningen af den økonomiske krise og de kulturradikales selvpositionering, teksternes omtale af den socialdemokratiske regering og selvcensuren.

Den danske tradition for neutralitet og 1930'ernes selvcensur, kommer under kritik både i *Aandehullet* og *Kulturkampen*. Selvcensuren, som mange lod sig underlægge, påtales ved Bredsdorffs introduktion til *Kulturkampens* blade, der præsenterer bidragsydernes oprindelige motivation for tidsskriftets udgivelse. ”»Kulturkampen« vendte sig mod de stadigt stigende krav om, at Danmark og danskerne klogelig burde forholde sig neutrale i »den ideologiske kamp«, som foregik uden for Danmarks grænser”¹⁰¹.

Afvisningen af neutraliteten ses bedst i de forrige afsnit om skrivelser om fascismen, men dette forbehold for at måtte kritisere angår også den danske regering. I en af de udvalgte tekster fra *Aandehullet* bemærkes der hvordan, ”Uforsigtige Ord kunde skade Handelsoverenskomster, Træ- og Staalhandelen, Klipfisken, Kreatur-Eksporten (...)”¹⁰². Særligt interessant for kritikken af bevæggrunden for neutralitet, er det i denne artikel, at den bliver udtrykt som værende økonomisk. Dette kan opfattes som en ironisk kommentar på regeringens prioriterer, da Bendix’ sprog, er en klar kritik af måden hvorpå den danske regering og presse lammes af frygt. Taget i betragtning af, at *Aandehullet* blev nedlukket i forbindelse med kontroverser om nazismekritik, er det interessant, at de kommenterer direkte

¹⁰¹ Bredsdorff, 1968, *Kulturkampen*, s. 19

¹⁰² Bendix, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 2

på fejhed af selvcensuren. En direkte anfægtelse af retten til at kritisere nazisterne optræder ikke i *Kulturkampen*.

Efter Bendix' ovenstående citat kommer en længere opremsning af de gradvise diskriminerende tiltag af den tyske regering - særligt mod jøderne og politiske fjender. Når der i denne forbindelse påtales en manglende aktion fra den danske regering, ses det, at skribenterne er uenige i den danske regerings positionering af sig selv overfor den voksende europæiske fascisme, og lader det komme an på landets handel og eksport.¹⁰³ Også *Kulturkampen* udtrykker et lignende synspunkt ved Jørgen Jørgensens artikel *Hvad vil 'Frisindet kulturkamp?'*:

“(…) Hensigten [er] ikke at svække Regeringen politisk, men at styrke Forsvaret for de demokratiske Rettigheder og de frisindede Idéer, som altfor let glemmes eller skydes i Baggrunden under Bestræbelserne for at forsvare de Kompromisser, der naturligvis ikke kan undgaas i et parlamentarisk styret Land.”

Jørgen Jørgensen, 1935¹⁰⁴

Ovenstående citat fortæller hvordan, *Kulturkampen* ønsker at bevare retten til at kritisere regeringen, men det belyser også en anden problematik. I ønsket om ikke at svække regeringen politisk, ses det at Jørgensen ikke ønsker en omvæltning af den parlamentariske styreform.¹⁰⁵ Altså, kan denne artikel såvel som mange andre, ikke siges at erklære uenighed i systemet – derimod blot et forsvar af frihed og frisind. Dette er dog ikke tilfældet for alle bidragsyderne til tidsskrifterne, som har vidt forskellige holdninger til landets ideelle styreform og vejen dertil, samt til den danske socialdemokratiske regering. *Kulturkampen* og *Aandehullet* har udgivet debatter og opinionsartikler, hvis skribenter præsenterer og formidler deres opinion og kritik fra forskellige positioner på venstrefløj. Dette fokus på diskussionerne mellem kulturradikale af forskellige politiske overbevisninger er gennemgående i vores empiri. I *Aandehullets* februarhæfte i *Diktatur eller Demokrati?* diskuterer Otto Gelsted og Hartvig Frisch en række centrale emner for de kulturradikale tidsskrifter. Hvor de starter med at diskutere reaktionære bølger set i lyset af den økonomiske krise, leder det over i en debat om skaden på arbejdernes enhedsfront.¹⁰⁶ Frisch og Gelsted

¹⁰³ Bendix, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 2

¹⁰⁴ Jørgensen, 1935, *Kulturkampen*, s. 28

¹⁰⁵ Jørgensen, 1935, *Kulturkampen*, s. 30

¹⁰⁶ Gelsted & Frisch, 1934, *Aandehullet*, februar, s.5

ser begge Danmarks demokrati som værende truet, og debatten er repræsentativ til at belyse forskellighederne af de kulturradikales positioner indenfor venstrefløjen; ifølge Frisch står Danmark mellem demokrati og reaktionært diktatur, og ifølge Gelsted står landet mellem konservatisme og revolution.

“I socialdemokrater [påtager] jer det ansvar, der ligger i, at I ved jeres samarbejde med de borgerlige Partier hjælper med til at holde den bestaaende Stat oppe og hjælpe den over den økonomiske Nødsituation. Og det Demokrati, du mener det absolut nødvendigt at forsvare, er jo i Virkeligheden en Form for den kapitalistiske Stat.”

Otto Gelsted, 1934¹⁰⁷

“Den demokratiske Udvikling har ført til stadig større Indflydelse for Masserne paa Samfundets økonomiske Liv; det nuværende kapitalistiske Demokrati i Vesteuropa er allerede langt fjernet fra den tøjlesløse Liberalisme i Kapitalismens Barndom.”

Hartvig Frisch, 1934¹⁰⁸

Ovenstående uddrag viser en kritik af det midtsøgende Socialdemokrati, som Gelsted ikke ser som en allieret i arbejderbevægelsens sociale kampe. Det er værd at bringe op, at Gelsted var medlem af DKP. Interessant er det, at debatten foregår et år efter Kanslergadeforliget. Det Radikale Venstre, som dannede regering med Socialdemokratiet i Thorvald Staunings regering II, undlades fra debatten. Fokusset for debatten er arbejderpolitik, og i forlængelse heraf omtales Socialdemokratiet som den eneste ansvarshaver for arbejder- forhold og repræsentation. Fra Gelsted side udtrykkes enorm fremmedgørelse fra Socialdemokratiet i deres arbejde med de “kapitalistiske partier.”¹⁰⁹ Det Radikale Venstre der historisk set ikke har repræsenteret samme arbejderklasse som Socialdemokratiet, skydes i baggrunden af debatten. Begge tidsskrifter har et erklæret arbejderorienteret islæt, selvom det kan diskuteres i hvilken grad, at de egentligt diskuterer politik, som ville vedrøre en dansk arbejder i 1930’erne.

Endvidere, ses det i Frisch’ argumentation, at resultatet af indflydelsen af den demokratiske udvikling - hvorunder Kanslergadeforliget blev indgået - er vigtigere, end midlerne der tages

¹⁰⁷ Gelsted & Frisch, 1934, Aandehullet, februar, s. 5

¹⁰⁸ Gelsted & Frisch, 1934, Aandehullet, februar, s. 5

¹⁰⁹ Gelsted & Frisch, 1934, Aandehullet, februar, s. 5

i brug, for at nå dertil. Hermed menes der, at den parlamentariske opbygning af Danmarks demokrati kan kræve kompromisser med højrefløjen for at lave ændringer. Dog, vil man kunne påpege at selvsamme kan udtrykkes af Gelsted, hvortil 'midlerne' der må tages i brug, for at sikre et folkestyret land er revolution, selvom det ikke er en pointe, som Gelsted selv bringer. Gennem Gelsteds ordvalg er det tydeligt at se, at han ikke længere opfatter Socialdemokratiet som værende en allieret, og ser dem i denne debat som værende skaden, der er sket, med arbejdernes enhedsfront. Som et modsvar hertil bringer Frisch bolsjevikkerne op, og fremstår som et pragmatisk modstykke til Gelsted der, som kommunist, efter sigende må billige deres metoder.

Denne type af skriftlig debat mellem to forskellige positioner, eller en enkelt persons egen diskussion af venstrefløjens positionelle opinioner, ses ofte på tværs af de to tidsskrifter. Udgangspunktet er ofte spørgsmålet om en forenet fagbevægelse i kampen mod ulighed, eller som forebyggelse af fascismens indtrædelse i Danmark. I *Aandehullets* debat mellem H. P. Sørensen¹¹⁰ og Poul Henningsen kaldet *Stakkels arbejder!* kritiserer P.H. også Socialdemokratiet, for at efterlade et politisk vakuum efter at søge mod centrum.¹¹¹ Hertil mener H. P. Sørensen, at "i denne Krisetid har Socialdemokratiet brugt sin Magt til at forhindre den frygtelige Nedgang, der er foregaaet i andre Lande."¹¹² Debattørerne når dog i denne debat til enighed om, at de danske arbejds- lønninger og understøttelser, er bedre end i de fleste andre lande. Denne jordnære omtale om en arbejders forhold i Danmark er en sjælden bemærkning, og fremgår ikke andre steder i de to nævnte debatter; trods, det ville være aktuelt for debatemetnet.

Dette fokus på debat kan opfattes som et ønske om et forenet venstre. Samtidigt, kan det også opfattes som en styrkelse af den forpligtigelse og det engagement, som de kulturradikale har til ytringsfriheden, pressefriheden og retten til politisk modstand. Værdier, som på teksternes udgivelsestidspunkt, var truet i lande i Europa. Dét at ikke selvcensurere, og give talerum til en person, som er uenig i skyldsspørgsmålet med hensyn til fragmentationen af fagbevægelsen, fremmer en frisindethed, som ifølge de kulturradikale må forsvares.

I Jørgensens *Hvad vil 'Frisindet kulturkamp?'* gives der udtryk for, at højrefløjen er mere organiseret end venstrefløjen.¹¹³ Samtidigt, ligger der i forlængelse af denne bemærkning, et

¹¹⁰ *Social-Demokratens* redaktør

¹¹¹ Henningsen & Sørensen, 1934, *Aandehullet*, sommer, s. 3-7

¹¹² Henningsen & Sørensen, 1934, *Aandehullet*, sommer, s. 6

¹¹³ Jørgensen, 1935, *kulturkampen*, s. 26

ønske for at kunne forene venstrefløjen, og at: ” (...) meningsforskelligheder i det uvæsentlige ikke fører til splittelse m.h.t. det væsentlige.” Dette understreger igen *Kulturkampens* interesse i ytringsfrihed og forenet politisk modstand mod reaktionen. Også P.H. bringer¹¹⁴ et lignende synspunkt, hvor der udtrykkes bekymring om sammenholdet af borgerskabets klasse.

Spørgsmålet om dele af Europas højresving og den reaktionære bølge, er omdiskuteret i både *Kulturkampen* og *Aandehullet*. Som set ovenfor mener dele af de kulturradikale, at en forenet venstrefløj kan modstå fascistisk indtræden; dog ender denne debat ofte ender i spørgsmålet om det danske Socialdemokrati. Men også den økonomisk krise ses som en drivkraft. “Først og sidst er det den stadige økonomiske Elendighed, der har slidt det tyske Folk i Stykker og faaet det til at søge Redning hos Hitler, som den haabløst Syge styrer til den kloge Kone.”¹¹⁵ Det ses, at verdenskrisen i høj grad opfattes som en betydningsfuld faktor, som har fremmet fascismens tilstedeværelse. Dog, kommenterer Gelsted og mange andre ligeledes, at der for Tyskland er mange andre faktorer såsom Versaillestraktaten og en tradition for tysk militarisme. Gelsted udtaler, at krakket i 1930 ikke var hændt foruden kapitalismen. “Endelig har Hitler en stor Styrke i den vestevropæiske Kapitals Angst for Sovjet”¹¹⁶. Gelsted udtrykker, at Hitlers forfølgelse af den ydre venstrefløj tjener kapitalismen.

Delkonklusion

Den kritik der er blevet ført mod den danske stat, har vist sig at være meget forskelligartet. Grundlæggende er der to tendenser, som kan spores alt efter bidragsyderens alliance til Socialdemokratiet. Hvis Socialdemokratiet ses som allieret, står de revolutionære til grund for splittelsen, som også muliggør fascismens potentielle indtræden; omvendt, hvis de ses som en fjende, står deres moderate politik til grund for den svage organiserede modstand. Den største gennemgående utvivlsomme homogene kritik er overfor fascismen og nazismen, da de grundlæggende er antidemokratiske og reaktionære bevægelser. På tværs af deres forskelligheder var de kulturradikale orienteret mod at lade folket styre. Men vejen dertil og den ideelle statsløsning er der uenighed om. Dette kan opsummeres med Jørgen Jørgensens egne ord: “Kommunismen og Demokratiet [stræber] i vid Udstrækning efter et fælles Maal,

¹¹⁴ Henningsen, 1934, *Aandehullet*, sommer, s. 31

¹¹⁵ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 7

¹¹⁶ Gelsted, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 7

nemlig et Samfund, hvis medlemmer har den størst mulige Frihed og Lighed, men de er blot uenige om, hvordan man skal bære sig af med at naa dette maal.”¹¹⁷

Desuden, er det i debatterne tydeligt at se, at der eksisterer uenighed iblandt de kulturradikale; til gengæld er det en uenighed der dyrkes. De diskuterer om emner relevante til kulturradikalisme og debatterer de forskelligheder.

Delkonklusion: Hvem læser Aandehullet og Kulturkampen?

I løbet af vores analyse har vi gjort os tanker om, hvem tidsskrifternes læserskab bestod af, uden empirisk at undersøge denne undren. Vi mener, at det dog er gavnligt for at danne et helhedsbillede af tidsskrifterne, hvorfor vi vil præsentere vores overvejelser.

Mange bidragsydere var forfattere, kunstnere og digtere, hvis forfatterskab og kunstneriske foretagende, i tidsskrifterne såvel som i deres andre projekter, har en politisk dimension. Et eksempel på dette er Henningsens *Hvad med kulturen?*. Indlæggene i *Aandehullet* og *Kulturkampen* handler endvidere typisk om internationale anliggender, hvilket må antyde at læserne interesserer sig for det internationale - såsom artiklen “Heil Hitler opdragelsen”, hvori der tales til fordel for tættere bånd og sammenhørighed på tværs af landegrænser, hvad angår skolegang og opdragelse af børn.¹¹⁸ I denne forbindelse er kommunismen i sin natur internationalt orienteret, og mange af bidragsyderne taler ind i kommunismen. Det kan tyde på, at læserne af bladet i højere grad må være belæste mennesker, der er politisk interesseret og engageret i venstrefløjens tidsmæssige dagsorden på et paneuropæisk niveau. Det er i denne forbindelse interessant, at Socialdemokratiet på dette tidspunkt bevægede sig i en nationalt orienteret retning. Trods forskellighederne har bidragsyderne et arbejderorienteret islæt. Dette arbejderpolitiske fundament betyder, at de beskæftiger sig med klassekamp og lighed, men det fremgår af empirien, at denne beskæftigelse foregår på et mere ideologisk plan. Tidsskrifterne beskæftiger sig i mindre grad med den gennemsnitlige danske arbejders forhold, men har mere interesse for diskussion og kritik af ideologiske forskelligheder, modstand af det reaktionære samt spørgsmålet om revolution eller reform. Det kan antyde, at tidsskrifterne i mindre grad henvender sig til arbejderne, og i højere grad til intellektuelle, som har interesse i fagbevægelsen på et åndeligt plan. Eksempelvis, når der snakkes om regeringen, diskuteres sjældent håndgribelige tiltag og deres reelle virkninger på den danske

¹¹⁷ Jørgensen, 1934, *Aandehullet*, sommer, s. 20

¹¹⁸ Nielsen, 1933, *Aandehullet*, oktober, s. 27-30

arbejder. Diskussionen mellem H. P. Sørensen og P.H. eksemplificerer hvordan der er et fokus på ideologiske kampe, selvom debattens overskrift er *Stakkels arbejder!* Som Carl Erik Bay også bringer op i sin artikel *30'ernes venstreorienterede tidsskrifter*, er nogle bidragsydere, der er kendt som kulturradikale, blevet mærket som 'salonkommunister.' Grundet disse overvejelser kan det udledes, at tidsskrifterne henvender sig til intellektuelle venstreorienterede folk; termer, der bruges til at beskrive de kulturradikale. Trods deres forskelligheder har dele af tidsskrifterne haft til formål at invitere hinanden ind og dyrke forskellighederne. Man kan i denne sammenhæng tænke, at det må have været en eksklusiv klub af læsere.

Konklusion

De kulturradikale var et forskelligartet, løst forbundet netværk af venstreorienterede intellektuelle mennesker, der i 1930'erne ikke var kendt under nogen egentlig betegnelse. De var kunstnere, kritikere og politikere, der ofte bevægede sig på et europæisk, hvis ikke globalt, plan. Brugen af begrebet *kulturradikale* kan problematiseres, da der kan siges at være differentierende nok holdninger til, at der ikke er tale om en enhed. I tidsskrifterne Aandehullet og Kulturkampen havde de dog en fælleshed i deres kritik af fascismen, nazismen og det reaktionære. De så og kritiserede overordnede tendenser og strukturer i samfundet, såsom årsagsforklaring af det reaktionære frembrud. De kulturradikale anså fascismen som en frihedsberøvende ideologi, og anså den ensretning og konformitet, som fascismen tilstræbte, som værende kvælende for frisindet. Ud over dette blev fascismen også set som et led i kapitalismen af flere kulturradikale, der var indstillet kritisk overfor den kapitalistiske samfundsmodel.

Vi ser, at en læser af tidsskrifterne må være bevandret indenfor paneuropæiske strømninger og ideologikampe, kultur og kunst, da kulturradikalismen er en smeltedigel af de ting. Dertil beskæftigede tidsskrifterne sig ikke med arbejderes konkrete omstændigheder, og kan derfor ikke tænkes at være tiltænkt den brede arbejderklasse som sådan.

De var uenige hvad angik skylden for splittelsen på egen fløj, samt ad hvilken vej man skal gå for at opnå et ligestillet og frit Danmark. De kulturradikale dyrkede deres ideologiske forskelligheder, og i traditionen for debat mellem modstridende parter, kan det udledes at de vægter ytringsfrihed højt.

Vi må nævne, at vores adgang til *Kulturkampen* har været begrænset af den selektion, der er blevet foretaget af Grünbaum og Stangerup, der har redigeret antologien. I denne antologiske fremstilling af *Kulturkampen*, bemærker vi dog et større fokus på nationale frem for internationale anliggender. *Aandehullet* beskæftiger sig særligt meget med Hitlers Tyskland, hvorimod *Kulturkampen* har et overvejende dansk perspektiv - dog med undtagelse af den vægt der ligges på den spanske borgerkrig.

I begge tidsskrifternes opposition af censur og i deres blotte antifascistiske opinion, ser vi en modstand - både på et europæisk plan, men også i Danmark. Modstanden gøres på et intellektuelt niveau, men selve sammenslutningen i redaktionen af de involverede mennesker siges at være en form for organiseret modstand. Særligt Jørgensens indledende artikel til antologien *Kulturkampen* *Hvad vil Frisindet Kulturkamp?*, der kortlægger organisationens formål, fremstår der en decideret organiseret intellektuel modstand; modstand mod de reaktionære strømninger, og modstand mod dansk selvzensur.

Litteraturliste

Bøger:

Galsted, K., Red. Amersfoort, H. & Klinkert, W., 2011: *Small powers in the age of total war, 1900-1940*. [e-bog] Brill. Tilgængelig via:

<https://ebookcentral.proquest.com/lib/kbdk/detail.action?docID=717539> [Besøgt d. 22/05-2021] Kap. 7: The Debate on Denmark's Defence 1900–1940, s. 153-183

Bredsdorff, E., 1982. *Revolutionær Humanisme – En introduktion til 1930'ernes venstreorienterede kulturtidsskrifter* [e-bog] Lindhart og Ringhof. Tilgængelig via: Saxo. https://www.saxo.com/dk/revolutionaer-humanisme-en-introduktion-til-1930-ernes-venstreorienterede-kulturtidsskrifter_elias-bredsdorff_epub_9788726136265 [Besøgt d. 28/03/2021]

Henningsen, P., 1968: *Hvad med kulturen?* 2. oplag. S. L. Møllers Bogtrykkeri

Kershaw, I., 2015: *To Hell and Back, Europe 1914-1949*. Penguin books

Nielsen, A. B., 1983: *"Mod fascisme og krig!"*. Historisk Instituttet v. Københavns Universitet.

Mikkelsen, T., 2012. *Financial Denmark past and future* [e-bog] T. Mikkelsen & Co. Copenhagen. Tilgængelig via: Det Kongelige Bibliotek. https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/143rgf3/alma99122350723005763 [Besøgt d. 17/05-2021]

Poulsen, H., Red: Busch, S., 2011: *Danmarks historie - i grundtræk*. Aarhus Universitetsforlag.

Thing, M., 2019: *Kommunismens kultur: DKP og de intellektuelle 1918-1960*. s. 95-102. Tiderne Skifter.

Journaler:

Bay, C. E., 1980: *30'ernes venstreorienterede tidsskrifter*. [online] Tilgængelig via: <https://tidsskrift.dk/bogvennen/article/view/72507> Bogvennen, 1., 76-86 [Besøgt d. 20/05-2021]

Christiansen, N. F., & Petersen, K., 2001: *The Dynamics of Social Solidarity The Danish Welfare State, 1900-2000. Scandinavian journal of history* [online]. Tilgængelig via: <https://doi.org/10.1080/034687501750303846> 177–196. [Besøgt 17/05-2021]

Jorgensen, J., 2017. “October” as a marker of radicalisation: commemorations of the October Revolution in Denmark during the Cold War Period. [online] Tilgængelig via: <https://doi.org/10.3898/175864317822165040> Twentieth Century Communism, 13(13), 41–66. [Besøgt d. 13/05-2021]

Kilder.

Bredsdorff, E., Grünbaum, O. & Stangerup, H. Kulturkampen, 1968, Gentofte Bogtrykkeri.

Bendix, H., et al. Aandehullet, 1933, oktober, Bladkompagniet

Bendix, H., et al. Aandehullet, 1934, februar, Bladkompagniet

Bendix, H., et al. Aandehullet, 1934, sommer, Bladkompagniet

Depeche fra Berlin 1933, 20 marts 1933, Udenrigsministeriets depecher 1918-1945. L.nr: 1326, Rigsarkivet.

Hjemmesider:

Bertolt, O. & Dybdahl, V., 2011, *Dansk Biografisk Leksikon: H.P. Sørensen*. [online] Besøgt d. 22/05-2021 https://biografiskeksikon.lex.dk/H.P._S%C3%B8rensen

Brostrøm, T. 2020. *Den Store Danske: Otto Gelsted*. [online] Besøgt d. 22/05-2021

https://denstoredanske.lex.dk/Otto_Gelsted

Christiansen, N. F., 2021, *Den Store Danske: Hartvig Frisch*. [online] Besøgt d. 22/05-2021 https://denstoredanske.lex.dk/Hartvig_Frisch

Hertel, H. & Zahle, K. 2020. *Den Store Danske: Poul Henningsen*. [online] Besøgt d. 23/05-2021 https://denstoredanske.lex.dk/Poul_Henningsen

J. Jørgensen et al., 1941, Moritz Wreschner. [online] Besøgt d. 20/05-2021

https://www.rosekamp.dk/danske_sagfoerere_OK/danske_sagfoerere.htm#Wreschner,%20Moritz

Kock, C. H. 2020. *Den Store Danske: Jørgen Jørgensen - professor i filosofi*. [online] Besøgt d. 23/05-2021

Kühn-Nielsen, P. 2020. *Den Store Danske: Hans Bendix*. [online] Besøgt d. 23/05-2021

https://denstoredanske.lex.dk/Hans_Bendix

Socialdemokratiets rigsdagsgruppe og bestyrelsen for det socialdemokratiske parti, 1918:

Socialdemokratiets arbejdsprogram 1918 [online]. Tilgængelig via:

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/socialdemokratiets-arbejdsprogram-1918/> [Besøgt d. 17/4-2021]

Yde, H. 2020. *Den Store Danske: Martin Andersen Nexø*. [online] Besøgt d. 22/05-2021

https://denstoredanske.lex.dk/Martin_Andersen_Nex%C3%B8

https://denstoredanske.lex.dk/J%C3%B8rgen_J%C3%B8rgensen_-_professor_i_filosofi